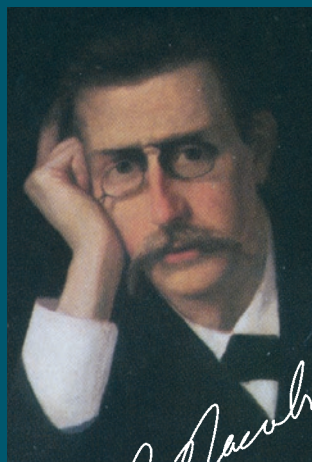

JACOBSENIANA

SKRIFTER FRA J. P. JACOBSEN SELSKABET

J. P. Jacobsen.

Nummer 10

JACOBSENIANA

Skrifter fra J. P. Jacobsen Selskabet

Nr. 10, 2016

Udgiver:

J. P. Jacobsen Selskabet, Thisted Museum, Jernbanegade 4, 7700 Thisted
samt Institut for Æstetik og Kommunikation, Aarhus Universitet, Lange-
landsgade 139, 8000 Århus C

Redaktion:

Jørn Erslev Andersen og Svend Sørensen

Dtp:

Karin S. Fredsøe, Tilde Grafisk

Tryk:

Trykkeriet Friheden, Nors

Oplag:

250

© J. P. Jacobsen Selskabet og forfatterne

ISBN 978-87-88945-49-2

Gratis for medlemmer af J. P. Jacobsen Selskabet.

Kan i begrænset omfang rekvireres ved henvendelse til J. P. Jacobsen
Selskabet, Thisted Museum, Jernbanegade 4, 7700 Thisted

Elektronisk udgave på J. P. Jacobsen Selskabets hjemmeside:
www.jpjselskabet.dk

FORORD

Romanen Niels Lyhne som tegneserie! Hvem havde lige set det som en indlysende mulighed? Ikke desto mindre har forlaget Cobolt udsendt en sådan tegneserie i bogform med titlen *Skarabæernes konge*. Tegneserien anmeldes af Jørn Erslev Andersen, der er lektor i æstetik, kultur og litteratur ved Aarhus Universitet. Han har i mange år været med i bestyrelsen for J. P. Jacobsen Selskabet, og han har siddet i redaktionen af Jacobseniana siden starten i 2006.

Den østrigske komponist Arnold Schönberg satte J. P. Jacobsens *Gurresange* i musik, som blev uropført i Wien i 1913. Dengang var Jacobsen uhyre populær i det kulturelle Wien. Historien om Gurre, der kom på musikkens verdenskort, fortælles af dr. phil. Ernst-Ullrich Pinkert. Han er tilknyttet Aalborg Universitets Institut for Kultur og Globale Studier. Artiklen er et genoptryk fra »Forening & Museum«, nr. 2, Helsingør 2015. Pinkert bidrager også med en lille artikel om J. P. Jacobsens rejselyst og rejselede.

For tyske digtere og malere omkring år 1900 var J. P. Jacobsen en stor inspiration. Det fremgår af et essay af Anders Ehlers Dam, som Weekendavisen bragte den 27. marts 2015. Essayet bringes her med et par justeringer. Anders Ehlers Dam er professor i dansk litteratur ved Europa-Universität Flensburg. Han er med til at arrangere en udstilling om J. P. Jacobsen og kunsten, der vises på Faaborg Museum fra 14. maj til 18. september 2016. Fra 1. oktober kan den ses på Thisted Museum.

I en ny bog, *Horden*, giver Hans Otto Jørgensen portrætter af 13 digtere 1872-1912. Else Bisgaard har især kigget på omtalen af J. P. Jacobsen, og ifølge Jørgensen sidder der »en lille satan og kukkelurer i Jacobsen«. Artikelforfatteren er med i bestyrelsen for J. P. Jacobsen Selskabet og virker som lektor i dansk og religion ved Thy-Mors HF & VUC.

De Melankoliskes Kompagni har Gunnar Syrén kaldt sin artikel om Hjalmar Söderberg og J. P. Jacobsen. Artiklen er en bearbejdet gengivelse af det foredrag, som Gunnar Syrén holdt ved J. P. Jacobsen Selskabets generalforsamling 7. april 2015. Han er dr. phil. og docent ved Uppsala Universitet og har været svensk lektor ved Københavns Universitet. I øjeblikket arbejder han på en bog om Hjalmar Söderberg og Danmark.

Per Jacobsen har skrevet om romanen *Niels Lyhne*, som bliver sat ind i en sammenhæng med det øvrige forfatterskab. Per Jacobsen var 1968–2005 lektor ved Slavisk institut ved Københavns Universitet med sydslaviske sprog og litteraturer som område. I dag er han bosat i Sydthy og deltager i J. P. Jacobsen Selskabets arrangementer.

Under en oprydning har filminstruktør og journalist Jørgen Vestergaard fundet et digt, som han fik trykt på kultursiden i Information den 7. august 1959. Digtet hedder *Møde* og handler om et ungdommeligt møde med J. P. Jacobsen på havnen i Thisted. Samme år fik han optaget to andre digte i *Hvedekorn*, og året efter havde han tre digte med i Arenas antologi *Det lyse rum*. Efterhånden kom filmarbejdet til at fylde mere og mere, og digterspiren tørrede ind.

I Thisted var J. P. Jacobsens forfatterskab i fokus en uge i november 2015. Initiativet kom fra arkivar Orla Poulsen og involverede J. P. Jacobsen Selskabet sammen med arkiv, museum og gymnasium. Begivenhederne blev fulgt tæt af journalist ved Thisted Dagblad, Villy Dall, der har skrevet en lille artikel til Jacobseniana.

Dette nummer af Jacobseniana slutter med en omtale af Selskabets rejse til Italien i foråret 2015.

Redaktionen

Jørn Erslev Andersen

Niels Lyhne og pillebillernes analyse

Skarabæernes konge er en vellykket *graphic novel* med perspektivrige fortolkninger af J. P. Jacobsens roman *Niels Lyhne*

Anne-Caroline Pandolfo og Terkel Risbjerg

Skarabæernes konge, Grafisk roman, 222 sider, Cobolt 2015

Da J. P. Jacobsen i 1880 udgav *Niels Lyhne*, var der ingen, der kunne forudse, at en af de mest indflydelsesrige danske romaner i moderne europæisk kultur dermed havde set dagens lys. Jacobsens roman er i samme liga som andre verdenslitterære klassikere, såsom Søren Kierkegaards *Enten-Eller*, H. C. Andersens *Den lille Havfrue* og Karen Blixens *Den afrikanske farm*, der alle tilhører gruppen af danske forfatters internationale kanoniserede værker.

Niels Lyhne og de to nævnte værker af Kierkegaard og H. C. Andersen indgår i *Le roi des Scarabées*, en fransk *graphic novel* fra 2014, der i 2015 udkom på dansk som *Skarabæernes konge*. Den er vellykket og indfrier fuldt ud sine kunstneriske ambitioner (og er udgivet med støtte fra Statens Kunstfond).

Niels Lyhne benyttes frit som forlæg for fortællingen om Aksel, der som ung mand i slutningen af 1800-tallet bryder op fra herregården Svanegård, hvor han er vokset op med en distant far og en æterisk mor, for i København at skabe sig en karriere som forfatter. Sammen med sin barndomsven, den talentfulde maler Fredrik, forsøger han at realisere drømmene om berømmelse, som de er fælles om at dyrke med baggrund i deres barndoms fantasiverdener og indgåede pagter på Svanegård. Jacobsens berømte sætning fra *Niels Lyhne* om at ingen er så stor som den, der endnu har alle sine urealiserede drømme i sig, må siges at være den røde tråd i *Skarabæernes konge*.

Hovedpersonens drømme om berømmelse og succes forliser gang på gang. Akkurat som det er tilfældet for Niels, forbliver alt ved drømmeriet. Aksel får intet udrettet. Derimod fortaber han sig gerne i virkelighedsfjerne fantasier. Ikke mindst i kærlighedslivet, der præges af hans ambivalente forhold til moderen. Han fortaber sig i projektive fantasier om de kvinder, han forelsker sig i. De svarer imidlertid alle til hobe igen ved ikke at acceptere hans forblændede og idealiserende fantasisbilleder af dem. Der er da også en krystalklar ironi herom i den grafiske roman, da Aksel og Fredrik brænder et maleri med et portræt af en af kvinderne med en bemærkning om, at de jo på samme måde brændte deres legetøj, da de var små. Og som romanens Niels og Erik ender også Aksel og Fredrik i et indbyrdes fatalt trekantsdrama.

Aksel dør dog ikke til slut den svære død, som Niels Lyhne, men trækker sig omverdensfortabt tilbage til en verden, hvis indretning forudskikkes tidligere i *Skarabæernes konge*. I en diskussion mellem Aksel og den gennemgående figur Søren Sidenius, en ældre mand, der har været forelsket i Aksels mor og som studerer biller, billedliggør skarabæen Jacobsens tankegang om, at man i fiktionen bør respektere

Kunstnerne bag tegneserien danner også par privat og bor i Frankrig. De franske tekster er oversat af Søren Vinterberg.

den virkelige verden som den er, nærmest efter devisen »voir venir les choses«, som Jacobsen i marts 1880 nævner i et brev til Edvard Brandes i en kommentar til den kommende udgivelse af *Niels Lyhne*.

Vi kan her minde om, at den særlige billeform, skarabæen, der på dansk hedder pillebille, i oldtidens Egypten var symbol på verdens skabelse og genskabelse. I slutningen af *Skarabæernes konge* er det imidlertid Aksels fantasi, der skaber en verden med døde skarabæer udlagt i mønstre. En omhyggeligt genskabt verden, der befinder sig både i og hinsides den allerede skabte verden. På denne måde kaster skarabæerne bogen igennem et sardonisk og ironisk skær over dette at lade drøm og fantasi tage over på bekostning af virkeligheden. Aksel bliver konge i et rige af døde skarabæer, som han tilforordner i sindrige mønstre. Skarabæernes analyse, kunne man kalde det.

Skarabæernes konge er ikke en slavisk adaption af romanen *Niels Lyhne* til genren *graphic novel*, men benytter den til fri narrativ og grafisk inspiration og på måder, der egensindigt aktualiserer eller fortolker udvalgte sider af romanens stilistiske og tematiske kvaliteter. Således indgår berømte scener direkte som forlæg for danske Terkel Risbjergs både enkle, tidssvarende og udtryksfulde sorthvide tegninger, der med fordel kan »ses langsomt« og med respekt for deres svæv på siderne.

Scenen med Edele Lyhnes sigøjnermaskerede henslængthed på en divan og Niels' nyfigne erotiske befippelse herover i romanens kapitel III benyttes til illustration af Aksels besøg hos den ligeledes syge rekonvalescent Laurine på Svanegård i hendes kammer. Og da Laurine dør af sin sygdom, vender Aksel ryggen til Gud, akkurat som Niels gør det ved Edeles død.

Den berømte scene i en robåd med Fennimores hånd, der trækker morildspor i vandet i romanens kapitel X, spiller med i Aksels fantasi i slutningen af *Skarabæernes konge*.

Det mest interessante ved *Skarabæernes konge* er imidlertid ikke dette, at den frit benytter sig af temaer, figurer og scener fra *Niels Lyhne*. Det efter min mening mest interessante og vellykkede ved

Skarabæernes konge er de tilbud om fortolkninger af romanen, som franske Anne-Caroline Pandolfo giver med sin kongeniale fortælling og dens dialoger og tekst. Her er nogle hints til de efter min opfattelse vigtigste af hendes fortolkninger.

For det første er der mange præcise udfald mod romantiserende poetiske klicheer, hvor ikke mindst Adam Oehlenschlägers havfruebillede i *Helge* må stå for skud i en velturneret kritik, der dramatisk udtrykkes af Sofie Nyborg, en københavnsk *femme fatale*, som Aksel forgaber sig i. Det står i modsætning til en tidligere scene, hvor Aksel på en fortrolig og fantasibefordrende måde får H. C. Andersens *Den lille havfrue* læst op af sin mor. Således reflekteres emnet om »det litterære« flere steder i spandet mellem poetisk virkelighedsflugt og virkelighedens poesi. Et ærke-jacobsenskt tema. For det andet kan de attråede kvinders kritiske nærmest queerfeministiske dekonstruktioner af kønsspillet fremhæves som en eksponering af tilsvarende temaer i Jacobsens værker. For det tredje er der i *Skarabæernes konge* en gennemgribende og god sans for de åbne grænser mellem drøm og virkelighed og mellem vanvid og rationalitet, der er et grundtræk ved Jacobsens tankegang. For det fjerde kan nævnes emnerne om eksistentiel ensomhed og drømmende selviscenesættelse, der akkurat som i *Niels Lyhne* er socialt destruktive faktorer.

Undervejs citeres der fra Kierkegaards *Enten-Eller* og, som nævnt, fra H. C. Andersens *Den lille Havfrue*. Begge forfattere har inspireret Jacobsen og er, som allerede fremhævet, danske verdenslitterære klassikere. Derimod udsættes den nationalromantiske Oehlenschläger som antydning for den grafiske romans feministiske litteraturkritik, der lægger afstand til den danske romantiske guldalderdigtning, som også J. P. Jacobsen var på afstand af.

Skarabæernes konge anbefales som et tidssvarende, kunstnerisk og konceptuelt gennearbejdet og flot tegnet perspektiv på J. P. Jacobsens forståelse af tilværelsen i mellemrummene mellem drøm, virkelighed og vanvid.

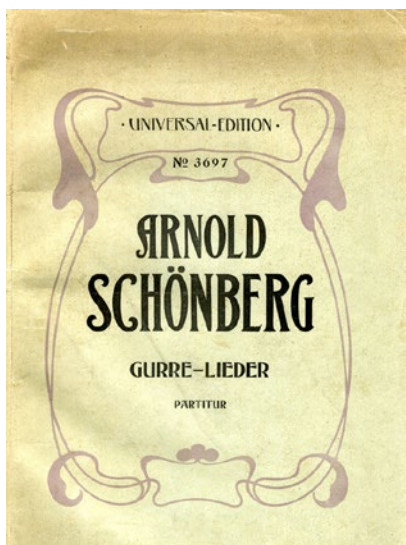
Gurre – på Musikkens Verdenskort

I halvanden time besøgte den østrigske komponist Arnold Schönberg Gurre den 28. januar 1923.¹ Det skete under et ni-dages arbejdsbesøg i København, som Schönberg i stikord fastholdt i sin lommekalender. Ganske vist indeholder den ikke flere informationer om hans franske visit i Gurre, men vi tager det for givet, at han nu endelig også selv ville se det sted i Nordsjælland, som han i sine *Gurre-Lieder* nogle år før havde placeret på musikkens verdenskort.

Det tekstlige udgangspunkt for Schönbergs *Gurre-Lieder* var den tyske oversættelse af Jens Peter Jacobsens *Gurresange* fra 1897. – Jacobsen (1847-1885) oplevede ikke at se sin digtcyklus *Gurresange* på tryk. Den blev først offentliggjort i 1886. Jacobsens *Gurresange* var oprindeligt ikke tænkt som en selvstændig lyrik-publikation, men indgår i rammefortællingen *En Cactus springer ud*. Jacobsens *Gurresange* har derfor ikke kun betydning som afsluttet lyrikcyklus, men også i en større episk og lyrisk kontekst, som Arnold Schönberg (1874-1951) ikke har forholdt sig til.

Schönberg begyndte at komponere Gurre-værket omkring 1900 og afsluttede det i 1911. Med stor succes blev det i 1913 uropført i Wiener Musikvereins store koncertsal, som vi kender fra den årlige TV-transmission af Nytårskoncerten. Til sin forlægger skrev Schönberg i 1912, at *Gurre-Lieder* »er nøglen til hele min udvikling. Den forklarer, hvordan det senere gik som det gik.«

På grund af sit skrift *Wie man mit dem Hammer philosophiert* betegnes Friedrich Nietzsche sommetider som filosofen, der filosoferer med hammeren. Schönberg var i lang tid en meget omstridt komponist, fordi han på mange mennesker virkede, som om han havde komponeret med en hammer, der slår den velkendte musiktradition

Partiturets originalomslag, 1912.

i stykker. Det er dog rigtigt, at han arbejdede intenst for en ny musik, han opgav Dur-Moll-tonaliteten mellem 1905 og 1909, og var med til at udvikle 12-tone-teknikken. Som komponist startede han som senromantiker, men selv nogle af hans senere værker har senromantiske træk; det gælder i høj grad også for hans grandiose, næsten to timer lange *Gurre*-komposition.

I starten havde Schönberg kun tænkt sig en form for sangdialog mellem

sangcyklussens hovedpersoner, Konge Valdemar Atterdag og hans kæreste Tove, ledsaget af klaver. Men Schönberg udvidede sin oprindelige plan og skabte et monumentalt værk for fem sangsolister, en deklamator, fire kor og et kæmpestort orkester (ca. 150 personer).

Schönberg omstrukturerer i sin *Gurre-Lieder*-komposition Jacobsens digtcyklus, idet han fordeler den danske forfatters ni digte, der hver kan rumme flere vers med forskellige talende personer, på tre dele. Del 1 omfatter præludium, interludium samt 10 sange; del 2 udgøres af en enkel sang, mens del 3 omfatter et præludium, samt ni sange. Schönbergs *Gurre-Lieder* er således andet end en digtcyklus sat i musik, den minder mest om et symfonisk oratorium. Richard Wagners indflydelse kan spores bl.a. i forbindelse med ledemotiver à la *Tristan og Isolde*.

Ikke kun pga. denne vældige besætning minder Schönbergs *Gurre-Lieder* om nogle af Richard Wagners og Gustav Mahlers storværker, men også fordi kompositionen både er karakteriseret ved

et senromantisk musiksprog og modernistiske træk. Denne polaritet (senromantik – modernitet) svarer godt til Jacobsens *Gurresange*, der behandler de kendte nationalromantiske motiver på en moderne måde. Således fremstår Valdemar Atterdag, der er utrøstelig over sin kæreste Toves død, som en rebel, der nærmest udfordrer Gud. Jacobsens *Gurresange* »peger frem mod det moderne gennembrud i

Arnold Schönberg. Gouache af Egon Schiele, 1917.

Brandes' forstand², og Jacobsen regnedes af Georg Brandes da også til »det moderne gennembruds mænd« i Skandinavien. Man fristes til at sige, at Arnold Schönberg står for det moderne gennembrud i musikken. Han er nemlig en af det 20. århundredes mest indflydelsesrige komponister; også som lærer i komposition og som forfatter af musikteoretiske skrifter har han præget de sidste 100 års musik på afgørende vis.

Dette moderne gennembrud i musikken var i hans øjne dog ikke ensbetydende med et totalt brud med musiktraditionen; Arnold Schönberg så nemlig ikke sig selv som revolutionær, men som en, der videreudvikler den europæiske, og her især den østrigske musiktradition.

Den danske førsteopførelse af *Gurre-Lieder* fandt sted den 28. november 1935 ved Radioens torsdagskoncert under ledelse af Nikolai Malko. Kritikken i *Politiken*, *Berlingske Tidende*, *BT* og *Ekstrabladet* var dengang sønderlemmende. Den anden opførelse fra 1968 med DR Symfoniorkestret under ledelse af Janos Ferencsik er heldigvis tilgængelig på CD.³ DR Symfoniorkesteret opførte i forening med Det Kongelige Kapel *Gurre-Lieder* i begyndelsen af 1990'erne under ledelse af Leif Segerstam, og igen i november 1996 som radiokoncert i Tivoli under ledelse af Marek Janowski.⁴ Det år var København europæisk kulturhovedstad, og det kunne jo meget passende fejres ved at genopføre Schönbergs (og Jacobsens!) *Gurre-Lieder*.

1 Jf. Jan Maegaard: *Arnold Schönberg og Danmark. Et strejftog*, i: *Dansk Årbog for Musikforskning*, vol. 6, 1968-1972, s.149.

2 Jørn Erslev Andersen: *Gurrerier*, i: *Jacobseniana. Skrifter fra J.P. Jacobsen Selskabet*, nr. 2, 2007, s.34.

3 EMI, 7419420.

4 Mange tak til Peder Kaj Pedersen, der orienterede mig om de sene *Gurre-Lieder*-opførelser.

Anders Ehlers Dam

Berusede sanser

Essay. For tyske digtere og malere omkring år 1900 var J. P. Jacobsen en lysende inspiration, en lyrisk sprogkunstner, en stor psykolog.

Da digteren Rainer Maria Rilke i sensommeren 1900 ankom til landsbyen Worpswede i det nordvestlige Tyskland, lagde han snart mærke til to unge kvinder, som var del af den lokale kunstnerkoloni. I Rilkes dagbøger fra denne periode kan vi læse hans fascinerede og romantiserende optegnelser om de to piger, som han beskriver som organiske dele af den omgivende natur: »blomster, der gror ... indføjet i landskabet og store himmelske sammenhænge.«

Begge kvinderne kom livet igennem til at stå i skyggen af de dengang mere kendte mandlige Worpswede-kunstnere som Fritz Mackensen og Otto Modersohn. Clara Westhoff var skulptør, og Paula Becker var malerinde, og de var netop kommet tilbage til den lille by efter nogle måneder i Paris, hvor de havde gået på henholdsvis Rodins billedhuggerskole og Académie Colarossi.

I dag er det Paula Modersohn-Becker, der står tilbage som den store originale og moderne kunstner blandt malerne fra Worpswede. På Louisianas udstilling med hende (fra 5. dec. 2014 til 6. april 2015) kunne man blandt andet se hendes portræt af Rilke fra 1906, hvor han er fremstillet under inspiration af egyptiske mumieportrætter – så at sige med døden indskrevet i sig, men samtidig receptiv med store øjne og ører og ligesom talende eller reciterende.

Udstillingen viste også en række selvportrætter af Paula, hvoraf især et af dem refererer til digtervennen, nemlig det selvportræt, hun

malede samme år, hvor hun holder hånden op til hagen i det, der må være en reference til hageskægget, som Rilke bar i disse år. Ved at male sig selv i denne positur indikerer Paula en korrespondance mellem hende selv og den bøhmiske digter.

I første omgang blev Rilke ven med de to unge kvinder, og sammen gik de ture i hedelandskabet og aflagde besøg hos hinanden. Rilke omtaler i dagbogen Paula og Clara som »de to søstre, en blond og en mørk«. Snarere end deres respektive konkrete kunstneriske frembringelser synes det, der har præget samværet, at have været indgående samtaler om naturen, følelseslivet og kunst og litteratur. Og interessant nok var et af de navne, der gik igen iblandt dem J. P. Jacobsen.

Begejstringen for den danske forfatter, der var død af tuberkulose som blot 38-årig i fødebyen Thisted i 1885, var med til at binde Rilke og Worpswede-kunstnerne sammen i denne periode. Jacobsen, som kun efterlod sig et i omfang lille forfatterskab bestående af romanerne *Fru Marie Grubbe* (1876) og *Niels Lyhne* (1880) og novellesamlingen *Mogens og andre Noveller* (1882) samt de posthume *Digte og Udkast* (1886), var tidligt blevet oversat til tysk, men var først slået igennem i 1890'erne. I hvert fald både Paula og Rilke var allerede betagede af J. P. Jacobsen, da de mødte hinanden. I det hele taget virker det, som om at Rilkes forhold til Paula havde en dybde og et nærvær, som forholdet til Clara ikke havde. Selvom Rilke året efter blev gift med Clara, mens Paula samme år giftede sig med Otto Modersohn, er det forholdet mellem Rilke og Paula, der står tilbage som et af de vigtige venskaber i det tyvende århundredes kunst- og litteraturhistorie. Æstetisk kulminerede deres forhold i Rilkes store smukke digt fra 1908 til den afdøde Paula med titlen »Rekviem for en veninde«.

Da Rilke på et tidspunkt havde taget ophold ved Berlin, sendte han som gave til Paula, der endnu var i Worpswede, sin personlige udgave

af J. P. Jacobsens *Fru Marie Grubbe* og et bind med digte. Forrest i et af bindene stod Rilkes håndskrevne nyromantiske digt om J. P. Jacobsen som »en bleg månepoet«, som han havde forfattet nogle år forinden. I glæde over gaven indbandt Paula den i rosa og bleggul silke, og vatterede bogen for at give den en særlig blød taktilitet. Det er tydeligt, at Paula opfatter Jacobsen-bøgerne som ikke bare abstrakte tekster bestående af bogstaver, men fysiske genstande, som næsten besidder en slags aura.

I et stemningsfuldt brev til Rilke skriver Paula sent om aftenen 1. december 1900 fra sit skrivebord i hjemmet i Worpsswede, at hun har været hos Clara Westhoff og i måneskin er kommet hjem ad vejen forbi birketræerne:

»Jeg har en stor efterårsbuket med hvide bær af den slags, der giver et knald, når man træder på dem. De står og dirrer let i det gullige lys fra lampen, og jeg stryger dem blidt med øjnene. Ved siden af ligger *Marie Grubbe*, som jeg har indbundet i et gammelt bind med små rosa roser på og fyldt omslaget med vat, sådan at den er blød at mærke på. ... Tidligt i morges før arbejdet læste jeg, mens tågen endnu indhyllede jorden i mørke, Jacobsens digt »Kender du Pan?« Hvor smukt. – –«

I kontrast til denne meget personlige gave fra Rilke til Paula må man sige, at både inderligheden og symbolkraften i Rilkes første gave til Clara blegner noget: Rilke var optaget af livsreformbevægelsens forskellige sundhedsideal, og derfor forærede han – utvivlsomt med de bedste intentioner – Clara en nærende og sund, men jo dog noget uromantisk gave, nemlig en pakke havregryn!

Også mellem de to kvinder indgik J. P. Jacobsen i en gaveudveksling. Efter at de havde lært hinanden at kende og var blevet veninder, forærede Paula nemlig Clara en udgave af Jacobsens mest berømte værk *Niels Lyhne* som befæstelse af deres venskab. Bogen havde hun dekoreret med tegnede og malede blomsterornamenter. Igen et eksempel på, at J. P. Jacobsen-bøgerne tilskrives en særlig

status gennem udsmykningen, der fremhæver bogværket som materiel genstand. Bogen er ikke længere kun en beholder for teksten, men forvandles til en ting, der netop kan fungere som gave til en, man vil knytte en særlig forbindelse til.

Worpswede-kolonien var blevet grundlagt tilbage i 1889 af malerne Fritz Mackensen og Otto Modersohn. De var tiltrukket af den smukke, barske natur og det nøjsomme liv blandt de lokale hede-bønder. De vendte ryggen til storbyernes fremmedgørelse og den akademiske kunsttradition til fordel for det, de opfattede som en mere autentisk virkelighed og kunst. I hele Europa opstod der i de sidste årtier af 1800-tallet sådanne kunstnerkolonier.

Også Paula befandt sig i den moderne spænding mellem storbyens centrum og provinsens periferi. I Worpswede søgte hun »afskåret-hed fra verden og indre dybde,« skrev hun, da hun kom tilbage til Worpswede i sommeren 1900. I den rolige nordtyske landsby kunne hun kontemplere over lyset, birketræerne og den høje himmel med de drivende skyer. Det var også den slags, man forbandt J. P. Jacobsen med, noget særligt nordisk, der angiveligt havde at gøre med landskab og vejrlig, en langsommere modning, men med dybe farver.

Der er i Paulas dagbøger en beskrivelse af, hvordan hun læste J. P. Jacobsen for første gang under en rejse til Norge i sommeren 1898. Hun kopierer partier af Jacobsen i sin notesbog og skriver små Jacobsen-pasticher. Om sin læsning af *Fru Marie Grubbe* skriver hun i et brev til forældrene:

»Jeg er fuldstændig tryllebundet af disse billeder, som bogen tryller frem for en. Jeg læste den ganske, ganske langsomt, berusede mig langsomt med små doser, dels under mit vrietorntræ, dels på min lille klippe nær vandfaldet – et andet af mine favoritsteder. Jeg kan sidde der fuldstændig stille og lille, omgivet af al den mægtige brusen og elementernes lidenskaber, og stadig føle bogen inden i mig.«

Bogens berusende kraft er næsten som en gift, man kun tåler i små portioner ad gangen, og Paula skriver, at hun nu vil holde en pause fra Jacobsen i nogle dage, før hun læser *Niels Lyhne*, for at kunne nyde hans skrift desto stærkere.

Tilbage i Worpswede genlæste Paula i marts 1899 *Niels Lyhne*. I dagbogen giver hun en beskrivelse af, hvor sanselig denne læsning er for hende:

»Det beruser alle mine sanser. Det er, som om min sjæl vandrede gennem en allé af blomstrende lindetræer midt på dagen. Duften er næsten for meget for mig ... Jeg kan føle Jacobsen i alle mine nerver, i mine håndled, mine fingerspidser, mine læber. Det indhyller mig. Jeg læser fysisk.«

For Paula repræsenterede Jacobsens værker en intens sansning af verden og dens stemninger, men også psykologiske indsigter med relevans for en ung kvinde i spændingen mellem familieliv og tilværelsen som dedikeret kunstner. Paula interesserede sig således for figuren fru Boye i *Niels Lyhne*. Hun mener, at kvinden altid vil falde tilbage i familielivets tryghed. Det kaster lys over Paulas mange selvportrætter. Hvem er jeg, når lagene skrælles af, spørger hun i disse billeder? Hvem er jeg som kvinde og kunstner?

J. P. Jacobsen var i det hele taget et stort navn i den tysksprogede litterære verden i fin de siècle-tiden omkring 1900. Her var receptionen omkring ti-femten år forsinket i forhold til herhjemme, og hvor der i Danmark under indflydelse af Brandes-brødrene fra begyndelsen dannede sig et billede af Jacobsen som ateist og naturalist, betonedes man i Tyskland og Østrig den foregribelse af symbolisme, dekadence og jugendstil, som man så i hans arabesker og stemningssprog.

Blandt de navne, der ud over Rilke og Paula Modersohn-Becker læste Jacobsen med begejstring, tæller Stefan George, Thomas Mann, Hugo von Hoffmannsthal, Herman Hesse, Arthur Schnitzler, Gottfried Benn og Sigmund Freud. Sidstnævnte skrev i et brev:

»Jacobsens *Niels Lyhne* har skåret dybere i mit hjerte end nogen anden lektur i de sidste ni år.« Man så i Jacobsens digtning både en tematisering af moderne spørgsmål om ateisme og frigørelse og en æstetik, der evnede at udtrykke menneskers indre bevægelser i et forfinet sprog. Kendt er også Arnold Schönbergs musik til J. P. Jacobsens digtkreds om Gurre-stoffet, *Gurrelieder*, der blev uropført 1913 i Wien. Også britiske forfattere som James Joyce og D. H. Lawrence læste J. P. Jacobsen. Man talte i tiden om en veritabel Jacobsenkult, hans bøger udkom i mange oplag og i forskellige oversættelser, og ifølge Stefan Zweig var Jacobsens antihelt Niels Lyhne for generationen omkring 1900, hvad Goethes Werther havde været for generationen hundrede år forinden.

Vender vi os mod Rilke, så var J. P. Jacobsens værk for ham sammen med Bibelen den vigtigste litteratur, der fandtes. Han havde altid Jacobsen med sig på sine rejser, og han sad også på et tidspunkt i Rom og forsøgte at lære sig dansk alene ved hjælp af en ordbog og J. P. Jacobsen. Rilke gik i flere år med planer om at skrive en monografi om J. P. Jacobsen, og han og Clara var i 1904 i Danmark, hvor de legede med tanken om at slå sig ned i København.

I 1903 udgav Rilke den lille kunstkritiske bog *Worpswede*, hvor han giver et portræt af fem af kredsens centrale malere og deres egen; bogen er gennemsyret af Rilkes store interesse for J. P. Jacobsen, og Jacobsen står fra begyndelse til slutning som et vandmærke på bogens sider både gennem direkte og indirekte citater.

Rilke var i breve selv af den opfattelse, at bogen først og fremmest handlede om kunstnerisk skabelse og om landskabet, snarere end om de konkrete kunstnere, som han i virkeligheden ikke var så voldsomt grebet af. I bogen fungerer J. P. Jacobsen altså som en dialogpartner for Rilke i en generel refleksion over kunstnerisk skabelse.

Rilke fortæller i *Worpswede*-bogen også om kunstnernes interesse for J. P. Jacobsen. Han blev blandt andet læst og diskuteret ved de

møder, som Rilkes ven, maleren Heinrich Vogeler – der senere illustrerede den tyske oversættelse af Jacobsens samlede værker – hver søndag aften afholdt for kunstnerkredsen. De stemningsfulde møder fandt sted i »Den hvide Sal« i Vogelers hus, Barkenhoff, som han selv havde udsmykket, og som nærmest var en slags *gesamtkunstwerk*.

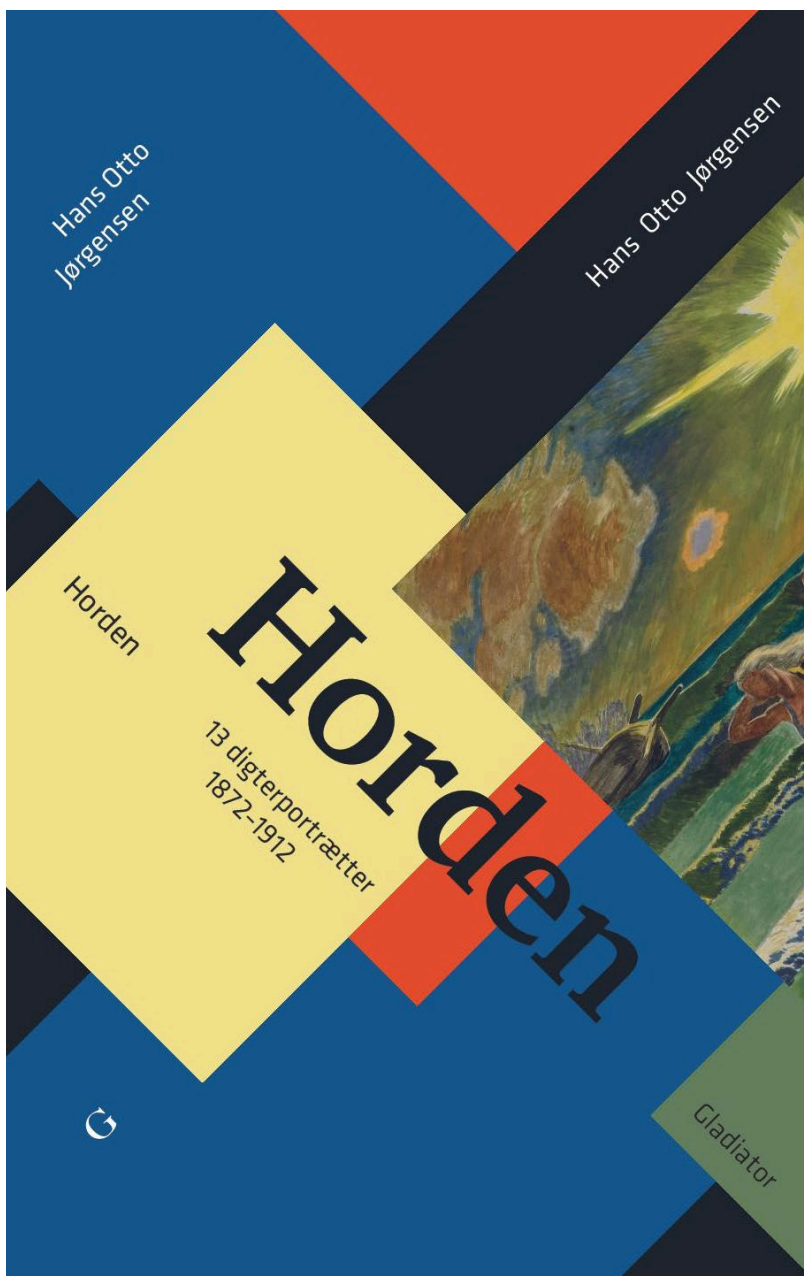
I *Worpswede*-bogen skriver Rilke om disse søndagsaftener i stuen med de hvide empiremøbler. Der var musik, oplæsning, sang, dans og samtale, til morgenlyset kom. Pigerne var altid hvidklædte og sad smukke i skæret af de blafrende stearinlys. Især læste man »bøger fra Norden,« fortæller Rilke og uddyber:

»Man læste Jacobsen, om hvem det er blevet sagt, »at han maler, som malere maler«. »Mogens« blev slået op, og man var straks midt i det uforglemmelige regnskyls glade, flimrende, åndeløse livlighed. Og *Niels Lyhne* begyndte med portrættet af Bartholine Blide på Lønborggaard, et kvindebillede af lionardisk gådefuldhed.«

For Rilke og Worpswede-malerne repræsenterede J. P. Jacobsen moderne psykologisk indsigt i kønnene, noget særligt nordisk, et malende sprog og en viden om æstetisk skabelse.

Men Rilke bruger også citater fra J. P. Jacobsens litteratur til at beskrive malerier. Hvordan beskriver man et kunstværk med ord? For Rilke indfanges den verden, som billedet udgør, for eksempel ved at beskrive det gennem sammenligning med andre kunstarter. J. P. Jacobsen kunne for Rilke med sit malende sprog give et fortættet sprogligt billede, der udtrykker billedkunsten.

J. P. Jacobsen var, kunne man sige, både en digternes maler og en malernes digter.

Else Bisgaard

Horden. 13 digterportrætter 1872-1912

Hans Otto Jørgensen

Horden – 13 digterportrætter 1872-1912

Forlaget Gladiator 2015

Hvad er det egentlig, han vil?

Hans Otto Jørgensen har i 2015 udgivet bogen »Horden. 13 digterportrætter 1872-1912« og antyder med bogens titel, at han vil delagtiggøre os i sin karakteristik og udlægning af 13 digtere og forfattere, som hører hjemme i perioden 1872-1912.

Men en »horde«?

Man får unægteligt tanken drejet hen på en uoverskuelig, vild og nærmest uciviliseret flok, der hujer rundt – vilde og uden tanke.

Fra en forfatter og meget mere, der kan finde på lidt af hvert, f.eks. at skrive en kortprosasamling under titlen »Ålen har englelyd« (2006), kan man jo vente sig netop lidt af hvert. Så hvorfor ikke »Horden«?

Nuvel. Vi går ind på præmissen, at alt kan ske, og bereder os på en bog om forfatterne i Det moderne Gennembrud. Endnu en bog om Georgs Brandes' hær af skrivende proselytter, som han stampede op i samtidens af litterær grøde svangre danske muld.

Det forekommer mig, at Det moderne Gennembrud er den omtrent mest belyste og gennemyttede periode i dansk litteratur. Jeg tager måske fejl. Men noget er der nu om det. Det var en frugtbar, spændende og lovende tid, som varslede nyt for hele den danske selvforståelse og gjorde – til tider nærmest smertefuldt – op med fortidens

bornerthed og selvcentrerede andegårdslune. Så selvfølgelig skal der igen og igen arbejdes med det stadigvæk moderne gennembrud.

Det er også det, Jørgensen vil: undersøge perioden for dens literære nytænkning. Men han er bondefødt og – i egen optik – *kvajet* opdraget, hvad der så end ligger i dét. I hvert fald erklærer han, at han tillader sig at skrive personligt og fri af forskningsforpligtelser, uden forudstillede krav om objektivitet og litteraturhistorisk kritisk tilgang. Jørgensen giver os sin personlige fremstilling, opfattelse og prioritering.

Netop prioriteringen er præget af kvinder. Ud af i alt 13 portrætter er de fem mandlige og resten er kvindelige.

Det kan en halvgammel kvindelig dansklærer godt lide. Det synes både modigt og anderledes at turde skrive kvinderne ind for alvor. Pil Dahlerup udgav i 1983 »Det moderne gennembruds kvinder«, hvor hun så at sige isolerede kvinderne og gav dem helt deres eget værk – uden mænd. Jørgensen skriver i »Horden« om både kvindelige og mandlige forfattere.

Pladsen er trang, så jeg fokuserer af naturlige og selvindlysende grunde i dette korte essay primært på Jørgensens portræt af J. P. Jacobsen. Næppe tør det kaldes en anmeldelse, fordi jeg snyder og henviser her til andres anmeldelser af udgivelsen. Se listen nederst. Jeg lader således andre om at spidde bogens trykfejl og faktuelle fejl og give bogen en »overhaling« i sin helhed.

Men der skal dog lige en enkelt generel kommentar til skrivestilen. I konsekvens af at Jørgensen har friset sig selv, så er også hans sprog og stil meget personlig, nærmest muntert legende og med disse morsomme og originale udtryk, som Jørgensen gerne excellerer i. Som f.eks. at skrive, at der sidder »en lille satan og kukkelurer i Jacobsen«.

Kan en satan kukkelure? Eller er en satan ikke altid ivrigt arbejdende på sit forehavende? Dog falder jeg helt for udtrykket – det morer mig.

Et andet træk ved selve fremstillingsformen er de rigtigt mange citater, der foldes ind i Jørgensens egen tekst. Koblingen mellem citater, fortolkninger og udsyn til mange egne af litteraturhistorien, subjektivt formidlet, giver en særlig form for friskhed.

Jørgensen kalder sin hoveddel af bogen, nemlig præsentationen af de 13 forfattere, for »Galleri« og straks føler man lidt, at man nu er på udstilling. Men det betyder ikke, at han »udstiller« forfatterne.

Han indleder med J. P. Jacobsen. Og han slutter også af med Jacobsen og det, som i Jørgensens terminologi bliver til »vildtsyn«: At Jacobsen m.fl. ikke bevæger sig lige frem, men som haren bevæger sig i sidelæns og ud til alle sider, prøvende, undersøgende. Det er denne »flueøjede modernisme«, der betager Jørgensen.

Den biografiske del af Jacobsen-præsentationen er ultrakort og stikordsagtig. Det er den litterære oeuvre og de jacobsenske tematiseringer, der helt og holdent er på tapetet.

Temmelig overraskende begynder Jørgensen med en tolkning af digtet *Ellen*, der hører til blandt de lidt mindre kendte digte i den jacobsenske lyrik. Måske fordi Jørgensen allerede fra førstningen vil henlede opmærksomheden på et af Jacobsens centrale temaer, ateismen.

Derefter *Pesten i Bergamo*, *Der burde have været Roser* og *Doktor Faust*. Så følger korte henvisninger til læsninger i de to Jacobsen-romaner, og endelig de øvrige noveller med nedslag i Jacobsens breve. Vi skal ikke vente en struktureret eller logisk opbygget indføring i Jacobsens univers, så lidt som i de andre forfatters i bogen.

Det bliver nu også et lidt vildt ridt. Budskabet i præsentationen af Jacobsen er, hvad vi selvfølgelig godt ved – at Jacobsen sprænger rammerne, og at han arabesk-agtig og i slyngningers rundgang af-søger muligheder. Gennem en række scener eller interieurer, der hele tiden afvikles og udvikles og ikke knyttes sammen af en klog, bedrevidende, alvidende og moraliserende forfatterstemme. At der er en frugtbar ustabilitet i Jacobsens litteratur, bevidst mangel på orkestrering.

Jørgensen er konsekvent stærkt subjektiv og ganske selvberoende i sit valg af temaer og vinkler. »Idiosynkratisk« skriver han selv for ikke at blive sat i bås. Han stiller også krav til sine læsere. Bogen kan næppe læses med udbytte, hvis ikke man kender noget til perioden og de litterære strømme, eller hvad det var, der udløste alt det nye i tiden.

Jørgensen skal have en stor tak for at prøve at vende ting på hovedet og nytænke perioden og dens markante forfattere – såvel de kendte som de mindre kendte (kvindelige) forfattere.

Lærer vi noget gennemgribende nyt om Jacobsen? Måske ikke. Men som »læg« læser og næsegrus beundrer af Jacobsens litteratur beriges jeg alligevel ved friskheden i Jørgensens bog. Jeg glæder mig over at få nyt spot på aspekter af forfatterskabet, blive gjort opmærksom på detaljer, jeg ikke kendte eller havde glemt. Få anvist nye mulige læsninger og veje i forfatterskabet.

Det er et ganske nyt og udfordrende tankeeksperiment, som Jørgensen afrunder med. At Jacobsens bror William synes at have været en klon af sin berømte storebror, hvad angår stil og sprog. At William skulle have det samme potentiale som sin bror. Brevet, som William skrev om Jens Peters sidste timer er måske et lidt spinkelt grundlag at hævde dette på.

Men stadigvæk, så undrer jeg mig over det dér udtryk, »Horden«.

»Horden« blev ved udgivelsen anmeldt af bl.a.

Erik Skyum-Nielsen: *Indsigtsfuldt men sløset*, Information 7.11.2015

Lars Bukdahl: *Det moderne sammenbrud*, Weekendavisen 13.11.2015

Mikkel Bruun Zangenberg: *Det tilblivende, gærende, åbne*, Politiken 1.11.2015

De Melankoliskes Kompagnie¹

- Hjalmar Söderberg och J. P. Jacobsen

I början av år 1892 kunde man i den tidning där Hjalmar Söderberg då medarbetade, *Nyaste Kristianstadsbladet*, läsa två översättningar av Jacobsen-dikter: »Irmelin Ros«, med omkvädet »Irmelin Ros / Irmelin Sol, / Irmelin allt vackert i världen«, och »Det gäldar man«, med omkvädet »Det rinner sorg, rinner harm af rosor röda«.²

Översättningarna var gjorda av Söderberg, och vittnar om hans tidiga intresse för sin äldre danska kollega. Ett intresse eller snarare en fascination som väckts tidigt, och som höll sig kvar under resten av hans liv, en fascination som han delade med dem av sina generationskamrater som var unga på 1880- och början av 1890-talet; dessa var liksom han djupt fängslade av Jacobsens verk och särskilt då romanen *Niels Lyhne* från 1880.³

Jag vill nu under jämförelse med Jacobsen visa hur detta intresse yttrar sig hos Hjalmar Söderberg, både på ett ytligare, lätt iakttagbart

- 1 Rubrikens uttryck är Sti Høgs i *Fru Marie Grubbe*, 1876, när han talar om sig själv såsom tillhörande De Melankoliskes Kompagnie, en särskild sorts människor. J. P. Jacobsen, *Fru Marie Grubbe. Interieurer fra det syttende Aarhundrede*. Tekstudgivelse, Efterskrift og Noter af Jørn Erslev Andersen. Danske Klassikere. Det danske Sprog- og Litteraturselskab [København], (1989, 2. reviderede udgave 2003), s. 119. Jfr Lotta Lotass, »Om denna bok och dess författare«. I Bo Bergman, *Hjalmar Söderberg*. Minnesbiblioteket, utg. Svenska Akademien (1951), (Stockholm, 2011), s. XXV.
- 2 21.1.1892. Citerat från *Hjalmar Söderberg i Kristianstad*, redigering och kommentarer Lennart Hjelmstedt och Hans Holmberg. *Kristianstadsbladet* samt Hjalmar Söderberg Sällskapets skriftserie nr 5 [Kristianstad och Stockholm], (1988), s. 58. De danska originalen kan läsas i J. P. Jacobsen, *Lyrisk og prosa*. Danske Klassikere. Det danske Sprog- og Litteraturselskab [København], (1993), s. 96 och 99f.
- 3 Jfr Louise Vinge, »Sverige. Evangelium för esteter och ateister«. I J. P. Jacobsens *Spor i ord, billeder og toner. Tolv afhandlinger udgivet af J. P. Jacobsen-Selskabet i hundreåret for digterens død* ved F. J. Billeskov Jansen (København, 1985), s. [45]-110.

plan, och på ett djupare, där det framträder som närmast en andlig släktskap. Och hur den djupare nivån gäller både tematiken och språket, liksom hur dessa fenomen på ett för dem båda karakteristiskt sätt visar sig vara två sidor av samma mynt.

Inledningsvis kan det därvid ha ett intresse att se hur Söderberg explicit hänvisar till sin föregångare, och sedan låta detta bilda grunden för det djupare studiet.

Söderberg om Jacobsen

I ett brev till vännen och diktarbrodern Bo Bergman i mars 1891, klagar Söderberg sålunda över att ingen av de nyutkomna böcker han läser, gör särdeles intryck på honom. Han funderar därför på om han skall läsa om Jacobsens *Niels Lyhne* för fjärde eller femte gången, även om det skulle komma att likna vad han kallar »monomani». Uppenbarligen har han inte boken, så Bo Bergman, som vid tillfället studerar i Uppsala, går och köper *Niels Lyhne* för Söderbergs räkning, vilket han också meddelar vännen i ett brev. Söderberg svarar nästan omedelbart och ber Bo Bergman att inte glömma att ta med Jacobsens roman nästa gång han kommer och hälsar på honom i Stockholm.⁴

Under Söderbergs tid som journalist i Kristianstad, från december 1891 till april 1892, fördjupades hans intresse för Jacobsen, men också för dansk litteratur överhuvud. Det berodde inte bara på närheten till Danmark, utan främst på att han nu hade ordentligt med tid för läsning: böcker naturligtvis, men också danska tidningar; sådana hade han god tillgång till på sin redaktion.

Trots detta plågade honom småstadens tristess, något som korrespondensen med Bo Bergman ger många belägg för; vi finner exempelvis ett sådant i följande tidsangivelse: »Kristianstad, en trist

4 Resp. 13.3.1891, 11.4.1891 och 16.4.1891. I *Kära Hjalles Kära Bo. Bo Bergmans och Hjalmar Söderbergs brevväxling 1891-1941*. Utg. med inledning och kommentar av Per Wästberg (Stockholm, 1969), resp. s. 75, 80 och 81.

Dag i Marts«. Dateringen är betydelsefull, inte bara som tecken på hans melankoliska stämning, utan också som en allusion på slutet av Jacobsens roman om Niels Lyhne; den dag då Niels får sitt bannesår, heter det nämligen: »En trist Dag i Marts blev han saa skudt i Brystet».⁵ Kanske vittnar Söderbergs implicita hänvisning om att han i sin ensamhet finner en gemenskap eller identifikation med Jacobsen och dennes Niels Lyhne, och någon att dela sin ensamhet med.

Jacobsen explicit i Söderbergs skönlitteratur

Också i Söderbergs skönlitterära verk framgår ibland explicit hans intresse för Jacobsen. Mest känt är förstås det ställe i *Den allvarsamma leken* från 1912, där Arvid Stjärnblom står vid von Döbelns grav på Johannes kyrkogård och minns följande diktrader: »Glödende Nat! / – Viljer er Voks i din bløde Hånd / og Troskab Siv kun for din Åndes Pust ...»⁶ Vilket, fastän något annorlunda stavat, är en del av Jacobsens dikt »Arabesk / Til en Haandtegning af Michel Angelo« från 1874.⁷

Genom detta möte i *Den allvarsamma leken* med J. P. Jacobsens dikt, lyfts historien definitivt upp till en filosofisk nivå, från att främst ha varit en specifik kärlekshistoria: Viljan är underordnad driften; den erotiska lidelsen besegrar inte bara den offentliga moralen, utan kan

5 J. P. Jacobsen, *Niels Lyhne*. Roman (1880). Tekstudgivelse, Efterskrift og Noter af Jørn Vosmar. Danske Klassikere. Det danske Sprog- og Litteraturselskab [København], (1986, 2. oplag 1995), s. 173, och *Kära Hjalle Kära Bo*, s. 140 med kommentar s. 142.

6 Hjalmar Söderberg, *Den allvarsamma leken* (1912). *Samlade Skrifter* 10, red. Bure Holmbäck & Björn Sahlin. Nr 23:10 i Söderbergsällskapets skriftserie (Stockholm, 2012), s. 281f. Jfr kommentaren, s. 455.

7 *Lyrik og prosa*, s. 92ff. Diktraderna påminner om andra ställen hos Jacobsen, där viljan är underordnad driften. Jag tänker dels på romanen *Niels Lyhne*, där Fennimore i sitt handlande styrs av sin sexualitet, dels på titelpersonen i *Fru Marie Grubbe*. I det senare fallet finns en situation då förnuftet och viljan på ett ödesdigert sätt ställs åt sidan; känslan gäller här inte kärlek utan hat: Marie sticker en kniv i sin make Ulrik Fredrik, »fremmest fordi hun ikke kunde lade være, fordi hendes Vilje ingen Magt havde over hendes Hjerne, eller hendes Hjerne ingen Magt over hendes Vilje«. *Fru Marie Grubbe*, s. 104.

också besegra de personliga moraliska begrepp som en människa bekänner sig till.⁸

Dessa Söderbergiska hänvisningar till J. P. Jacobsen ger oss anledning att gå vidare och undersöka i vilken utsträckning man kan spåra en *implicit* överensstämmelse mellan de båda diktarna, antingen denna uppstått genom påverkan från den äldre Jacobsen till den yngre Söderberg, eller bara genom en andlig släktskap dem emellan. Om det skall resten av min uppsats handla.

Religion och auktoritet

Jacobsen och Söderberg delar det moderna genombrottets misstänksamhet mot religionen och andra samhällsliga auktoriteter. Redan i de första litterära skisserna i tjugooårsåldern kretsar Söderbergs tankar kring tro och misstro gentemot Gud, som i hans första tryckta novell »Skilda vägar« från 1889. Och i *Martin Bircks ungdom* deklarerar den sextonårige Martin att om religionen är sanningen, då måste han bli religiös. Men om den inte är sanningen, då måste han söka denna annorstädes, och bli fritänkare. Litet senare menar han sig med tillförsikt kunna se fram emot att religionens dagar snart kommer att vara räknade.⁹

Bo Bergman, som såg denna överensstämmelse mellan de båda diktarna, skriver i ett »diktarporträtt« av Hjalmar Söderberg i *Idun* 1907 att *Martin Bircks ungdom* »har fått något af samma betydelse som

8 Jfr Sten Rein, *Hjalmar Söderbergs Gertrud. Studier kring ett kärleksdrama* (Stockholm, 1962), s. 276f. Ännu ett exempel på Jacobsens namn i Söderbergs skönlitteratur: I novellen »Ur glömskan« från 1892 säger sig en lätt kamouflerad Hjalmar Söderberg arbeta på en bok med ett motto från J. P. Jacobsen: »Der er ingenting til i Verden som Kvinder.« Hjalmar Söderberg, *Samlade Verk III, Historietter. Äldre samtidsnoveller* (Stockholm, 1943), s. 129. Boken är svåråtkomlig. Alternativt *Noveller I* (Stockholm, 1962), s. 210. Orden finns mycket riktigt hos Jacobsen, nämligen i hans lilla bagatell »Fra Skitsebogen«, utgiven tio år före Söderbergs novell. *Ude og Hjemme V*, 1.1.1882. Sedan samma år i *Mogens og andre Noveller* med titeln »Der burde have været Roser«. Citatet från Jacobsen, *Lyrisk og prosa*, s. 160.

9 Hjalmar Söderberg, *Martin Bircks ungdom* (1901). *Samlade Skrifter* 6, red. Bure Holmbäck. Nr 23:6 i Söderbergsällskapets skriftserie (Stockholm, 2012), resp. s. 79f. och 84.

Bronsstaty över författaren och Stockholmsskildraren Hjalmar Söderberg (1869–1941). Kunstner: Peter Linde. Foto: Stockholm Konst.

Niels Lyhne i Danmark för sitt släktled»; hjälten är en tidstyp som »har ärft periodens misstro mot det auktoriserade, dess verklighets-syn och dess fordran på ungdomens plats i lifvet«. Han »är utan midt-punkt därför att han är utan tro«, fortsätter Bergman. Hela tillvaron blir för Martin »ett meningslöst, rått och orättvist skådespel«.¹⁰

Liksom Söderberg hade Jacobsen förkastat den kristna tron. Fram till konfirmationen bad han sin aftonbön, men sedan han kommit till Köpenhamn fick tillvarons orättfärdighet honom att förklara sig som fritänkare. Och hans *Niels Lyhne* handlar bland annat om hur religionen som en dröm lägger sig mellan Niels och livet, en illusion som han genomskådar men ändå aldrig kan göra sig helt fri ifrån.

10 Bo Bergman, »Hjalmar Söderberg. Ett diktarporträtt«. *Idun. Illustrerad tidning för kvinnan och hemmet* 21.2.1907, s. 89ff. Citaten från s. 90.

Saknaden av mittpunkt i tillvaron förstärker känslan av livsleda och handlingsförlamning hos både *Niels Lyhne* och Martin Birck. Men ingen av dem kan låta bli att reflektera över livet. Om Gud är död och traditionerna genomskådade, så vill de sätta något annat i stället – men finner ingenting.

Melankoli

Både Jacobsen och Söderbergs drar emellertid litterär nytta av denna brist på mittpunkt i tillvaron genom den melankoli som denna skapar. En melankoli som var tidstypisk, och som också kom att spela så stor roll för kommande generationer författare. Baksmäl-lan efter tron på en gud och en tradition skapade litterära gestalter som förmår fångla än idag: melankoliska, pessimistiska, ensamma antingen i bokstavlig mening som Söderbergs Doktor Glas, eller ensamma som Martin Birck och Niels Lyhne, som är ensamma i existentiell mening även om de i yttre mening umgås med andra människor.

Detta som för alltid förlorats, gestaltar Söderberg gärna som en barnslig tillit, inte minst i sina noveller. »En herrelös hund« från 1894 handlar om en hund vars herre har dött och efterlämnat en saknad hos djuret.¹¹ »Ty sådan är hundens religion: »man måste ha en herre«, som det heter i *Hjärtats oro* från 1909.¹² Liknande främlingskap i tillvaron finner man hos J. P. Jacobsen. Niels Lyhne är utslängd i en existens som han inte förmår att hantera. Grundkänslan även hos honom är maktlöshet och isolering.

De litterära gestalternas främlingskap bland människor och i samhället delar de med sina upphovsmän. Hos både J. P. Jacobsen och Hjalmar Söderberg bottnar den dels i en personlig konstitution, dels i förlusten av en tro på den ordning i tillvaron som deras uppfostran

11 *Samlade Verk* III, s. 101ff., även i *Noveller* I, s. 79ff.

12 Hjalmar Söderberg, *Doktor Glas. Hjärtats oro. Samlade Verk* V (Stockholm, 1943), s. 320.

velat bibringa dem. Hos Söderberg bidrar en sanningslidelse till detta; en sanningslidelse som inte kan acceptera några kompromisser.

Kärleken

Ett annat tema som sysselsatte det moderna genombrottets män och kvinnor, och som kom att bli centralt för både Jacobsen och Söderberg, gällde kärlekslivet. Det accepterande av kärlekens sexuella sida som finns hos både Jacobsen och Söderberg, och som var något som fick en del kritiker att kalla Söderbergs debutbok *Förvillelser* en osedlighetsroman, står i samklang med det moderna genombrottet i Danmark och med dess banérförare Georg Brandes, liksom med svenskt åttiotal.

Men hos både Jacobsen och Söderberg är sexualiteten av ett komplicerat slag, som inte låter sig fångas i naturalistiska termer. *Niels Lyhne* är inte skriven som något sinnenas evangelium, och i *Fru Marie Grubbe* är det inte fråga om någon triumferande köttets emancipation. Fenomenet kan kanske enklast beskrivas som en trohet mot den egna driften, även om denna trohet kommer i konflikt med samhällets normer.¹³

Det är härvidlag en viktig likhet mellan Söderberg och Jacobsen att det i första hand är kvinnorna som konfronteras med och blir utsatta för samhällets konventioner. När Niels Lyhne för sin älskade Fennimore bekänner sin tro på kvinnans »renhet«, får han vältaligt veta att en sådan tanke är rena vanvettet; »hvorför skal I saa med den ene Haand kaste os op imod Stjærnerne, naar I dog med den anden maa trække os ned«, frågar Fennimore. »Kan I ikke lade os gaa paa Jorden ved Siden af Jer, Menneske ved Menneske«, fortsätter hon.¹⁴

På liknande sätt återkom Hjalmar Söderberg ständigt till tanken på större jämställdhet i kärlekslivet också sexuellt mellan man och

13 Jfr Bengt Algot Sørensen, *J. P. Jacobsen* (München, 1991) s. 54.

14 *Niels Lyhne*, s. 132.

kvinnan än vad samhället tillät. Detta är desto mer anmärkningsvärt, som det tycks vara det enda område där det i hans tankevärld bör råda likhet mellan könen.

En sådan jämställdhetstanke formuleras i *Martin Bircks ungdom*, liksom i *Den allvarsamma leken*. I *Martin Bircks ungdom* är den lagd i munnen på huvudpersonen själv, varierad och utförligt argumenterad, och huvudpersonen är tillika författarens alter ego, Martin Birck. Hos Jacobsen däremot uttrycks sådana idéer alltså av Fennimore, vars främsta uppgift är att spegla huvudpersonen, Niels Lyhne; därigenom får tanken på jämställdhet mellan könen större tyngd hos den svenske författaren.

I det bekanta mottot för Söderbergs drama *Gertrud* från 1906, »Jag tror på köttets lust och själens obotliga ensamhet«, ligger heller ingenting triumfatoriskt, det framgår av mottots andra del, »själens obotliga ensamhet».¹⁵ Lustens berättigande förnekas inte, men i den djupa ironi som sammanställningen förmedlar, ligger inbyggt att köttets lust inte förmår besegra ensamheten.

I romanen *Niels Lyhne* fanns en motsvarighet till detta Söderbergska credo; inte som ett motto, men i form av Niels Lyhnes ord på hans dödsläger, vilket naturligtvis förstärker karaktären av trosbekännelse: »Det var det store Triste, at en Sjæl er altid ene. Det var en Løgn hver Tro paa Sammensmeltning mellem Sjæl og Sjæl.»¹⁶

Den ideala kärleksdrömmen som krakelerar i mötet med verkligheten, går hos Jacobsen som en röd tråd genom såväl *Niels Lyhne* och *Fru Marie Grubbe*, liksom hos Söderberg i *Den allvarsamma leken* och *Gertrud*. Och den hänger samman med ett annat för Jacobsen och Söderberg gemensamt tema, nämligen den otillfredsställda livslusten.

Hos Niels Lyhne är detta både bakgrund till hans strävanden och orsak till hans förtvivlan, och Jacobsens Fru Marie Grubbe vill

15 Hjalmar Söderberg, *Dramatik. Samlade Verk VI* (Stockholm, 1943), s. [5]. Det är vad Gertrud påstår, s. 119, skall ha varit Gabriel Lidmans credo.

16 *Niels Lyhne*, s. 174.

ersätta Gud med lusten till livet, och söker därför göra njutningen till en del av sin dröm om ett fullödigt liv. Hon vill tömma livets bågare i botten, men medvetandet om livsglädjens tillfällighet förvandlar njutningen till melankoli.¹⁷ Och Söderbergs Gabriel Lidman bekänner inför Gertrud i Söderbergs pjäs med samma namn, att det enda han vill minnas från sitt liv på jorden, är kärleken till henne — som han inte kan få.¹⁸

Denna otillfredställda livslust står hos såväl Jacobsen som Söderberg i samklang med handlingsförlamning. I centrum av Söderbergs roman om doktor Glas finns sålunda förhållandet mellan tanke och handling, gestaltat i titelpersonens förhållande till sina drifter och hans förälskelse i Helga Gregorius. Doktor Glas väljer visserligen handlingen, men den leder ingenstans. Den har inte förlöst någonting; kvinnan som han älskar har han inte vunnit, och han har inte heller kunnat göra henne lycklig på annat sätt.

Doktor Glas' förälskelse är släkt med Sti Høgs i Jacobsens *Fru Marie Grubbe*. »Hun havde aldeles bedaaret ham. [...] Men det var nu denne hans Kjærligheds Væsen att være modløs«, heter det om Sti Høg.¹⁹ Han har liksom Glas och Niels Lyhne högtflygande fantasier men saknar förmågan att realisera dessa; förälskelsen i Marie förverkligas inte.

Författarrollen

Ett annat viktigt tema hos både Jacobsen och Söderberg är

17 Jfr Sørensen, s. 56. Livsledan är också ett typiskt drag i den samtida litteratur som kallades dekadent. När Söderbergs *Förvillelser* kom ut 1895, använde kritiker ibland ordet dekadent med negativa förtecken, och såg då inte att huvudpersonens missnöje med tillvaron, och den kriminalitet och de sexuella handlingar som detta manifesterar sig i, inte beror på likgiltighet, utan är släkt med det Jacobsenska draget av melankoli och främlingskap i tillvaron. I en kommande uppsats om Söderberg och Herman Bang, kommer jag att dröja vid begreppet dekadens.

18 *Gertrud*, s. 126.

19 *Fru Marie Grubbe*, s. 126.

konstnär- och författarrollen, något som de båda också reflekterar över utanför skönlitteraturen. Söderberg är tidigt medveten om vikten av att han rätt förvaltar sin förmåga, vilket framgår av hans kritikergärning, där han ser litteraturen som en upphöjd konst, och betonar betydelsen av att författaren tar sitt kall på allvar.²⁰ Så småningom vill han alltmer i sitt författarskap spränga den traditionella poetiken, slå sig ut ur vad han betraktade som ett estetiskt elfenbens-torn, och istället kämpa för det han såg som rättvisa och sanning.²¹

Jacobsen å sin sida jämför sin författaruppgift med naturvetenskapsmannens; han önskar att han kunde till diktningen överföra »Naturens eviga Love, Herligheder, Gaader og Undere i Digtingens Verden«, och därvid betrakta människan »som Dele af Guddommen«.²² En hög och närmast mystisk syn på litteraturen, alltså. Eller som han med ett Goethe-citat skrev till en vän: »die Kunst ist ein ernstes Geschäft« er bleven min Spore og min Tømme«.²³

Det bör påpekas att Jacobsens höga tankar om naturen och dess »Evide Love« ingenting har att göra med att där skulle finnas något slags rätlinjighet eller absoluthet. Istället hyllar han den såsom ett mysterium. Någon slutgiltighet finner han inte i naturen lika litet som hos människan, och vill heller inte se någon sådan i litteraturen. Mystiken – liksom fantasin – segrar över förnuftet.

Både Söderberg och Jacobsen är därvidlag moderna i sin närmast romantiskt höga uppfattning av litteraturen; modernismen kom som vi vet i sitt sökande efter en ersättning för religionen att placera konsten i dess ställe. Söderberg och Jacobsen finner i språket ett sätt

20 Jfr Bure Holmbäck, *Hjalmar Söderberg. Ett författarliv* (Stockholm, 1988), s. 102f.

21 Jfr Björn Sundberg, »Söderberg fann sin lätta stil i översättandet«, *Svenska Dagbladet* 14.10.2010

22 J. P. Jacobsen, »Om mit Kald«. En dagboksanteckning från 15.1.1867. *Lyrisk og prosa*, s. 9.

23 Brev till Hans Sofus Vodskov 13.12.1876. Citerat efter Kristian Himmelstrup, *En sejlbad for vindstille. En biografi om J. P. Jacobsen* (København, 2014), s. 52.

att hantera bristen på mening i tillvaron, något som deras diktade figurer misslyckas med.

Också i fiktionen märker man författarrollens betydelse, både hos Jacobsen och Söderberg. Konstens uppgift upptar Niels Lyhnes tankar, som när han med vännen Erik diskuterar förmågan till konstnärligt skapande; han vill själv bli författare, men förmår inte realisera denna sin önskan.²⁴ Martin Birck vill detsamma, men når heller aldrig dithän, fast han i det längsta håller fast vid diktardrömmen och leds vid den samtida litteraturen. Önskar att det ännu en gång skall »komma en man, som icke sjöng, utan talade, och talade tydligt!»²⁵

Niels Lyhne och Martin Birck hindras av delvis olika karaktärsdrag från att realisera sina diktarplaner: Niels är en utpräglad fantasimänniska som låter drömmarna hindra verkligheten från att träda fram, medan för Martin Birck, som främst är rationalist och analytiker, tanken är det som står i vägen för ett förverkligande av författarskapet.²⁶ Gemensamt för dem båda är dock synen på konstens höghet; de ställer båda anspråken så högt att de inte kan infria dem.

Drömmar

Niels Lyhnes dagdrömmar står alltså mellan honom och livet och handlingen. Hans drömmar om att vara en berömd konstnär avviker från hans reella möjligheter. Niels inser själv detta, men är oförmögen att göra något åt det: »Hvor det var indholdsløst, tomt, tomt, tomt. Denne Gaaen paa Jagt efter sig selv, snedigt observerende sine egne Spor».²⁷

24 *Niels Lyhne*, t.ex. s. 70, 78 och 128ff.

25 *Martin Bircks ungdom*, s. 94. Diktartemat gestaltas också i *Den allvarsamma leken*, s. 252, men nu i negativ anda: Arvid Stjärnblom vill inte bli diktare; istället vill han bli vad han kallar "världssjäl", den som i likhet med Faust vet och förstår allt.

26 Jfr Rein, s. 312f.

27 *Niels Lyhne*, s. 60. Jfr Himmelstrup, s. 74.

Inte bara hos Niels Lyhne, utan också annorstädes hos Jacobsen spelar drömmar en viktig roll, och då är det främst fråga om dagdrömmar. Vi möter dem redan i hans ungdomsdikter. I den märkliga sviten »Hervert Sperring«, skriven under sextiotalet, introduceras ett jag som lever så starkt i sina dagdrömmar att han överger sin älskade för dessa. Och i den dikt som avslutar sviten, »Herverts død«, iscensätter denne sin egen död – innan den verkliga döden hinner ikapp honom.²⁸

Ibland skymtar dagdrömmarna också hos Söderberg. Som när Tomas Weber i början av *Förvillelser* fantiserar om hur han kommer att bli en berömd läkare. Eller kanske riksdagsman, minister eller till och med statsminister – och hur han då skall göra sin vän Johannes Hall till ecklesiastikminister.²⁹

Men drömmarna som återkommande motiv hos Söderberg är i motsats till fallet hos J. P. Jacobsen nattliga; i synnerhet är det fråga om mardrömmar.³⁰ »Mardröm« heter också ett tidigt lyriskt prosastycke i *Kristianstadsbladet*, där även två av hans dikter varierar drömtemat: »Jag drömde om dig i natt« och »Min dröm«.³¹ Prosastycket »Mardröm« publicerades senare i samlingen »Historietter«,³² och kom då att bli en av påfallande många andra noveller av Söderberg som gestaltar drömmar. Nattliga drömmar finns också i såväl dramerna *Gertrud* och *Aftonstjärnan*, som i romanerna *Förvillelser*, *Den allvar samma leken*, *Doktor Glas* och *Martin Bircks ungdom*.

28 *Lyrisk og Prosa*, s. 25–75.

29 Hjalmar Söderberg, *Förvillelser. Berättelse* (1895), *Samlade Skrifter* 2, red. Bure Holmbäck & Björn Sahlin. Nr 23:2 i Söderbergsällskapets skriftserie (Stockholm, 2012), s. 17.

30 Dessa drömskildringar har ofta en djupt symbolisk innebörd, speglade den omedvetna eller halvt medvetna sidan av ett själsliv, och en insikt hos författaren om livets flyktighet och ogripbarhet.

31 *Hjalmar Söderberg i Kristianstad*, resp. s. 59f., 34 och 85f. Jämför novellen »Drömmen om ålderdomen« från 1904: »Jag drömde i denna natt, att jag hade blivit gammal.« *Yngre samtidsnoveller. Samlade Verk* IV (Stockholm, 1943) s. 95, alternativt Hjalmar Söderberg, *Noveller* II (Stockholm, 1962), s. 45.

32 Hjalmar Söderberg, *Historietter. Samlade Verk* III, s. 92ff. Alternativt *Noveller* I, s. 72–78.

Martin Bircks ungdom börjar med en mardröm. Martin går vid sin moders hand genom en trädgård. När han vill plocka en blomma till modern, visar den sig vara giftig. När han då vänder sig till modern, är hon försvunnen; i hennes ställe står där hans plågoande Frans. Martin försöker skrika, men får inte fram ett ljud; hans bristfälliga trygghet uppenbarar sig således i drömmen.³³

De nattliga drömmarna i Söderbergs produktion speglar emellertid ett något rationellare psyke än J. P. Jacobsens: Drömmar har man på natten; på dagen skall man vara vaken. Om vi aktar oss för att överdriva skillnaden, eftersom det hos Söderberg finns också den »Jacobsenska« typen, liksom man hos Jacobsen kan finna också exempel på nattliga drömmar, så ter sig Jacobsen med sina glidande övergångar mellan dagdröm och medvetenhet härvidlag »moderna-re« än Söderberg.

Samtida och tidstypiskt

De teman som Jacobsen och Söderberg gestaltar, och av vilka jag ovan redogjort för några, speglar den samhällseliga mentaliteten; det som intresserar dem båda är deras egen och deras samtida medmänniskors situation. Niels Lyhne är i hög grad både samtida och tidstypisk. Hans kriser är desamma som den tidens intellektuella unga upplevde, när de exempelvis fann att de borgerliga normer som existerade inte lät sig levast upp till.³⁴

Vad gäller Jacobsens *Fru Marie Grubbe* kan det tidstypiska synas problematiskt, eftersom romanen utspelar sig i en äldre tid och bygger på historiska händelser. Den marxistiske litteraturforskaren Georg Lukács kritiserar också Jacobsen för att i *Fru Marie Grubbe* använda den historiska bakgrunden enbart som staffage,³⁵ men missar dock därvidlag något väsentligt.

33 *Martin Bircks ungdom*, s. 9f.

34 Jfr Jörn Vosmar, »Efterskrift« till *Niels Lyhne*, s. 210f. Efterskriften finns på s. 179–215.

35 Se Sørensen, s. 52f.

Marie Grubbe är i J. P. Jacobsens gestaltning naturligtvis inte en figur i ett fritt svävande historiskt ingenting, men inte heller uteslutande beroende av ett dåtida sociologiskt sammanhang. Vad Jacobsen önskar är att gestalta ett väsen bestämt av irrationella naturkrafter, skriva en roman som är en studie av den mänskliga naturen – i ett visst historiskt sammanhang.³⁶ På så sätt blir även denna »historiska« roman främst liksom Söderbergs romaner ett gestaltande av frågor som är närvarande också i hans egen tid.

För Marie Grubbe är lidelsen något som bryter tidens konventioner, och hennes livsmål är att förverkliga denna lidelse, även om det betyder att ge avkall på alla de materiella och sociala fördelar som hennes höga börd annars skulle ge henne. I detta liknar hon i sitt historiska sammanhang Gertrud hos Hjalmar Söderberg, en annan kvinna som är beredd att avstå från socialt och materiellt välstånd, när hon ber sin klassmässigt lägre stående älskare Erland Jansson att resa med henne. Och är beredd att avstå från den status som skulle ligga i att bli hustru till ett statsråd.³⁷

Språk och stil

Tematiken såsom samtida och tidstypisk har Jacobsen och Söderberg i huvudsak gemensamt med det moderna genombrottets författare. Specifikt för dem båda och ett avsteg från det naturalistiska projektet, är emellertid en melankoli som blir resultatet av den existentiella utsatthet som deras gestalter känner i det omgivande samhället.

Denna melankoli är av både tematiskt och stilistiskt slag, och hos Jacobsen och Söderberg är det existentiella och det språkliga så nära sammanvävda, att det inte går att skilja åt. Ändå, och det är en paradox, måste jag för klarheten skull behandla fenomenen var för sig. Därför nu något om hur stilen hos Söderberg påminner om densamma hos Jacobsen.

36 Jfr Ib.

37 *Gertrud*, s. 103 resp. 32.

Enligt Bo Bergman skulle Söderberg själv ha ansett att det var det idémässiga hos Jacobsen mer än det stilistiska som inspirerade honom: »Det var livsstilen, inte språkstilen i ›Niels Lyhne‹ som man borde omfatta«, skriver Bergman i sin stora minnesteckning av författarkollegan och vännen. Sant är att Söderbergs prosastil är stramare, enklare, mer genomskinlig än Jacobsens, att Jacobsens virtuositet och ibland praktfullt tunga meningsbyggnad, inte är Söderbergs. Någon språklig trollkarl var Söderberg inte, för att använda Bo Bergmans ord.³⁸

Men visst kan man finna stilmässigt Jacobsenska drag i ett sådant verk som *Martin Bircks ungdom*. Martin skriver vid ett tillfälle en dikt som har påfallande främst formella likheter med Jacobsens poesi,³⁹ och man lägger lätt märke till att tekniken i *Niels Lyhne* och *Fru Marie Grubbe* med en huvudperson och många bipersoner som har till huvudsaklig uppgift att ge sidobelysning åt denna, återfinns i skildringen av Tomas Weber i Söderbergs *Förvillelser*. En ironi av närmast Söderbergskt slag kan man också finna i skildringen av Mariess sväger Sti Høj i *Fru Marie Grubbe*. Osv.

Jag menar emellertid att Söderbergs förhållande till Jacobsens språk och stil går djupare och är mer mångfacetterat än vad dessa jämförelser ger vid handen, och för att beskriva denna min syn vill jag börja med att gå till den danske litteraturforskaren Jørn Erslev Andersen i hans tolkning av Jacobsens författarskap.

Andersen hävdar att Jacobsen är en av de första i modern dansk litteraturhistoria som gör det möjligt att uppfatta språket som »et fuldstændigt selvberoende kunstnerisk materiale«, uppfattat som »et friskt kunstnerisk materiale og som et tab af en sikkert funderet verdensopfattelse«, och att Jacobsen därmed vinner ett avslappat förhållande till vad man då och även idag betraktar som litteraturens regulativ: den handgripliga verkligheten.⁴⁰

38 Bo Bergman, 2011, s. 52.

39 *Martin Bircks ungdom*, s. 100ff.

40 Jørn Erslev Andersen, »Efterskrift« till J. P. Jacobsen, *Lyrisk og prosa*, s. 242.

Arabesken

Man kan finna detta självberoende konstnärliga material överallt hos Jacobsen; främst i lyriken och inte minst i hans arabesker som är hans originellaste bidrag till den lyriska genren, betraktat både som dikt-genre, som mentalt tillstånd, och som konst- och livsuppfattning.

I det arabeskiska hos Jacobsen lindar sig språket i mönster med variationer runt diktens tema, som också det ständigt varieras. Ett exempel från dikten »Monomanie« från 1869: »Men jeg vil ikke, Døden vil jeg! / Min Sjæl skal skjælte bort / Som en Hules forvirrede Ekko, / Og han vil, han vil drage den til sig / I et stærkt, fuldt tonende Drøn! ..«⁴¹

Och den dikt av Jacobsen som Söderberg citerar i *Den allvarsamma leken*, »Arabesk / Til en Haandtegning af Michel Angelo«, är i sin helhet arabeskartat oavslutad och böljande, med de centrala orden »Glødende Nat!» flera gånger upprepade, liksom vågorna förenar formen med innehållet: »Sælsomme Bølger af sælsom Lyd: / Bægeres Klang»⁴².

Går vi till Jacobsens prosa, så ser vi språket arabeskartat möta läsaren i överraskande bilder och tankeströmmar på ett sätt som ibland till och med kan verka förkonstling eller effektsökeri.

Ett exempel från *Niels Lyhne*: »Men Kjærligheden var i deres Hjerter, og var der dog virkelig ikke, ligesom Krystallerne er i en overmættet Opløsning, og er der dog ikke, ikke før en Splint eller blot et Fnug af det Rette sænker sig i Vædsken, og ligesom med et Trylleslag skiller de slumrende Atomer ud, saa de fare imod hinanden til Møde, kilende sig sammen, Nit i Nit, efter usporlige Love, og er i et Nu Krystal Krystal.«⁴³

På några ställen använder också Söderberg ordet arabesk, sannolikt varje gång med en hälsning till Jacobsen och dennes fyra

41 *Lyrik og prosa*, s. 81.

42 *Ib.*, s. 94. I *Den allvarsamma leken* citerar Söderberg dikten på s. 281.

43 *Niels Lyhne*, s. 140.

»arabesker«⁴⁴, som han förstås kände väl till. Ett av dessa ställen gäller titeln på novellen »Kyrkogårdsarabesk« från 1924.⁴⁵

Novellen handlar om hur berättarjaget – lätt identifierbart som författaren själv – tillsammans med vännen Henning Berger promenerar på en kyrkogård i Köpenhamn. Efter en upptakt där vännerna grälar och sedan försonas, blir Henning Berger ombedd att hålla ett tal vid en för honom okänd kvinnas jordfästning, eftersom han av misstag blir tagen för en av de sörjande. Han håller då ett improviserat tal, och vinner därmed de sörjandes tacksamhet.

Ett studium av novellen uppenbarar många anledningar till att kalla den en arabesk. Bergers improviserade tal är en utvikning från eller ett tillägg till det vardagsbetonade samtalet i inledningen, en utvikning som får hela novellen att likna vad *Svenska Akademiens Ordbok* i sin definition av den litterära arabesken kallar en »nyckfull [eller] godtyckligt komponerad skildring».⁴⁶

Berger finner också en gravsten med namnet J. P. Jacobsen ingravat. »Men det är kanske inte den riktiga« Jacobsen, kommenterar han upptäckten, vilket bekräftas av berättaren som tillägger: »Han ligger visst i Thisted, där han var född och där han dog.»⁴⁷ Jacobsens namn, planterat som av en tillfällighet i texten, förstärker vår förmodan att ordet »arabesk« i titeln skall föra tanken till Jacobsen.

Söderberg har också använt begreppet arabesk i en liten bagatell från 1915 med titeln »Köpenhamnsarabesk«. En svensk konstnär i

44 Förutom de ovan nämnda: »En Arabesk» (Pan-arabesken) 1868, och »[En Arabesk]« 1869–70. I *Lyrik og Prosa*, resp. s. 194f. och 82ff. Jfr Himmelstrup, s. 59.

45 Hjalmar Söderberg, *Ur glömskan. Varia I. Samlade Verk IX*. I urval och med kommentar av Herbert Friedländer (Stockholm, 1943), s. 133. Också i *Noveller II*, s. 311. Först publicerat i *Boken om Henning Berger. En minnesgård av hans vänner*. Red. Artur Möller (Stockholm, 1924), s. [11]–18. Ett annat »Månregnbågen. En Andersenarabesk» (1935). *Sista Boken. Varia från senare år*. (Stockholm, 1942), s. 86.

46 Jfr Miranda Landen, *Och nu börjar historien. Hjalmar Söderbergs novellkonst* [Stockholm], (2013), främst s. 227f. och not 283, s. 515, men också 82f. och 334f.

47 *Samlade Verk IX*, s. 133.

Köpenhamn får pengar för en såld tavla, och beslutar sig för att fira på restaurang Wivel, men störs där av hundar som stjälar hans becksin. På Tivoli träffar han sedan »en svensk författare, som av politiska skäl levde i frivillig landsflykt«,⁴⁸ en lätt förklädd Hjalmar Söderberg, alltså.

De båda går till Nimbs restaurang, varvid historien blir alltmer absurd: Konstnären frågar till exempel ägarinnan om han hos henne får inackordera två guldfigurer som han vunnit på Tivoli. Skeendet slingrar sig sålunda mellan skissartat framställda händelser, berättelsen saknar kärna eller budskap, och den skildrar det överraskande och tillfälliga. Allt sådant som kännetecknar arabesken.

Likheten med Kyrkogårdsarabesken är därmed uppenbar. Men dessutom tillkommer här en bristande logik som Kyrkogårdsarabesken saknar. Det som sker där är visserligen överraskande, men långtifrån osannolikt, medan i Köpenhamnsarabesken författarens fantasi har lämnat det trovärdiga för paradoxer som man också kan finna i drömmar. I likhet med vad som har kallats »den fundamentale konflikt i hele J. P. Jacobsens forfatterskab«⁴⁹ tematiserar den däri-genom på arabeskiskt vis förhållandet mellan dröm och verklighet.

På liknande sätt tematiserar Kyrkogårdsarabesken förhållandet mellan sanning och dikt, i det att man inte vet vad som har hänt i Söderbergs verklighet och vad som är fantasi i den överordnade berättelsen, och att Bergers improviserade tal till den för honom okända döda, under alla förhållanden är en diktares broderier kring hennes tre namn.

Men det arabeskiskt viktigaste i Söderbergs författarskap finner jag, trots att inte ordet arabesk inte nämns i titeln, ändå i hans debutroman *Förvillelser*. Ordet förekommer dock redan i början av boken, när författaren beskriver stämningen på kafé Oriental i Stockholm: »Tystnaden drömde under taklisternas arabesker.« Och litet senare

48 Hjalmar Söderberg, *Skrifter X, Vers och varia* (Stockholm, 1921), s. 349.

49 Niels Kofoed, *Arabesken og dens æstetiske former – prosaskitse og prosadigt* – (København, 1999), s. 116.

när vårluften genom ett öppet fönster »spände ut röken från cigaretterna till ett luftigt nät, vars slingrande och sköra maskor lyste i solstrimman«, låter Söderberg cigarettröken imitera de slingrande rankor som taklisternas arabesker föreställer.⁵⁰

Dessa beskrivningar illustrerar på ett raffinerat sätt hela bokens karaktär av arabesk. Ordet »Förvillelser« är också synonymt med felsteg, dvs. beskriver vad Thomas Weber gör när han inte har någon rak linje att följa. Det pekar vidare mot någonting ändamålslost och oförutsägbart, sådant som kännetecknar boken och dess huvudperson.

Att Hjalmar Söderberg citerar Jacobsens arabesk »Til en Haandtegning af Michel Angelo« i *Den allvarsamma leken*, är träffande. Torben Broström skriver i sin analys av Jacobsens dikt om den »viljeløse hengivelse i fantasteriet, den blinde drift der får frit spil, fordi den viljebestemte, ideale eros ikke kan realiseres«⁵¹.

Arvid Stjärnblom erinrade sig dikten när han stod framför general von Döbelns grav på Johannes kyrkogård och »stavade på de tre orden: Ära – Skyldighet – Vilja«.⁵² Liksom jaget i Jacobsens dikt inte kan finna någon syntes mellan eros och förnuft, så erinrar sig Arvid Stjärnblom sin oförmåga att förena sin sanningslidelse med den lögn han lever på.

Kyrkogårdsarabesken blev Söderbergs avsked till skönlitteraturen. Novellen skrevs ursprungligen till *Boken om Henning Berger* som kom ut 1924, det år då Berger dog. 1929 tog Söderberg med den såsom avslutande novell i *Resan till Rom*. Därefter ger han inte ut någon ny skönlitteratur i bokform; hans nästa verk är ett religionsvetenskapligt sådant 1932 med titeln *Den förvandlade Messias*, och resten av sitt liv ägnar han huvudsakligen åt att skriva om faktiska förhållanden, sedan han förberett denna omsvängning i Hjärtats oro.⁵³

50 *Förvillelser*, resp. s. 11 och 12.

51 Torben Broström, *Labyrint och Arabesk* [Köbenhavn], (1967), s. 164.

52 *Den allvarsamma leken*, s. 281.

53 *Hjärtats oro*, främst s. 243. Söderbergs övergång till ett icke-fiktivt författarskap uteslöt dock inte ett fortsatt starkt intresse för vad som rörde sig inom skönlitteraturen.

Det är nog ingen tillfällighet att en arabesk markerar denna viktiga gräns i hans författarskap. Livet i fantasin är arabeskens väsen, där logikens lagar suspenderas till fördel för konstens absoluta frihet.⁵⁴ Den äkta arabesken leder »ingenstans« annat än till ornamentik och språklig utsmyckning, och som livsbetraktelse till melankoli och handlingsförlamning. Det är en attityd som tydligast gestaltas i *Förvillelser*. Kyrkogårdsarabesken är ett farväl till denna handlingsförlamning och en gränsbom mot ett mer engagerat och debatterande skrivande; den skönlitterära stuckaturen avlöses av ett intellektuellt, förnuftstyrkt, rätlinjigt författarskap.

Söderbergs två arabesker kan därmed ses som vänligt ironiska gentemot både det egna tidigare författarskapet och hans beroende av J. P. Jacobsen, men också som en hyllning till denne. Låt vara att Söderberg är trött på sitt skönlitterära skrivande, men han vill ändå i sitt farväl till detta markera tacksamhet gentemot föregångaren. Och eftersom arabesken är så tydligt dennes bidrag till poetiken, så blir det en sådan som han väljer för detta ändamål.⁵⁵

Lyriskt-musikaliskt i prosan

Även om det är i det arabeskiska som vi tydligast lägger märke till detta fullständigt självberoende konstnärliga material, så kan vi finna det också på andra håll hos både Jacobsen och Söderberg. När vi läser *Den allvarsamma leken*, lägger vi märke till hur Söderberg ibland skapar poetiska ögonblick i kontrast mot det annars realistiska berättandet. Ställen där han låter ett språkligt moment hejda skeendet, och bli ett snarast lyriskt eller musikaliskt inslag i framställningen. Vid dessa ritardandon märker man visserligen fortfarande

54 Jfr Kofoed, s. 115 och 121.

55 Liksom Jacobsens fascination inför arabesken och dess enbart konstnärliga syfte ger honom medlemskap i den tidiga modernismen, så gör Söderbergs lilla bagatell, skriven på gränsen mellan hans skönlitterära och nonfiktiva författarskap, och själv en syntes av skönlitteratur och dokumentarism, ett modernt intryck.

författarens närvaro, men inte som episk berättare, utan som lyrisk konstnär.

Den som läser J. P. Jacobsen, kan på liknande sätt uppfatta hur hans språk även i en löpande framställning får en egen kvalitet, och låta sig vaggas in i vad Niels Kofoed kallar »den dvælende holdning, som er kendetegnende for alt, hvad Jacobsen har skrevet»⁵⁶. Tänk på den scen i *Niels Lyhne* där Niels vaggar sin älskade, Fru Boye, i hennes gungstol, och hur författaren dröjer vid denna tidsficka i berättelsen.⁵⁷ Det är en starkt suggestiv situation; man nästan tycker sig »höra« tystnaden i rummet till stolens gungande.

De sinnesfenomen som Jacobsen här förmedlar, är släkt med hur Hjalmar Söderberg knyter årstidernas växlingar till sina berättelser, hur han framför allt med snön skapar sitt allra tydligaste exempel på språkets eget liv utanför den realistiskt prosaiska lineariteten.

Snön faller ymnigt genom Söderbergs hela författarskap. Den är stämningsskapande, den kan illustrera personernas sinnesstämning, den kan suggerera fram känslan av att en person lever ett skuggliv, och inte minst kan den användas för att förstärka känslan av tidens obevekliga gång och dödens omutbarhet.

Intressantast tycks mig dock de ställen där snön lägger sig döljande över verkligheten, över tillvaron, eller på modernistiskt sätt över förnuftet och viljan att tänka rationellt.

Detta sker redan i *Förvillelser*, där problemen för Thomas i slutet av boken bara skenbart har löst sig, och det därför heter om snön att den »yrde icke längre. Den föll mjuk och vit och stor».⁵⁸

I *Doktor Glas* finns till och med ett för Söderberg ovanligt tydligt uttryck för snöns förmåga att dölja sanningen om verkligheten. Glas tänker tillbaka på ett tidigare möte med Helga Gregorius och

56 Kofoed, s. 114.

57 *Niels Lyhne*, s. 89.

58 *Förvillelser*, s. 176.

funderar över hennes mod att anförtro sig till honom. Men: »Allt det där hade jag glömt, totalt ... Gömt i snö, kommer upp i tö.« Och boken slutar med ett resignerat: »Och snart kommer den, snön. Man känner den i luften. / Den skall vara välkommen. Låt den komma. Låt den falla.«⁵⁹

Vid något tillfälle kan snön på ett rent påtagligt sätt dölja en sanning som personerna inte vill skall komma i dagen. Så är det för Martin Birck och hans älskarinna på väg till teatern: »På gatan vågade de någon gång gå i varandras sällskap, sedan det var mörkt, isynnerhet om det var disigt i luften eller regn och snö. Och denna kväll föll snön så tätt och vitt, att ingen skulle kunnat känna igen dem.«⁶⁰

Hos Jacobsen finns paralleller till Söderbergs suggestiva användande av snön; mest genomfört i novellen »Et Skud i Taagen« från 1875. Här är det inte fråga om snö utan dimma, en dimma som inte i första hand är ett realistiskt fenomen, utan bidrar till att sudda på konturerna av verkligheten.

Det är genom dimman som Henning hör sin rival Niels sjunga om sin fästmö och sin lycka, och det är med ett skott rakt in i dimman som Henning dräper honom. Realistiskt sett osannolikt träffsäkert.

Några år senare går Henning på samma plats, i samma dimma; »det var ikke meget at se, Taagen dannede en Mur omkring ham, Taage foroven, Taage rundt om«, heter det då. Berättelsen slutar med en antydning om Hennings egen död i dimman, men utan att läsaren får veta om någon kommer ur dimman och dräper honom, eller om hans onda samvete dödar honom.⁶¹ Slutet är öppet; det är ett psykologiskt skeende vi följer. Dimman speglar detta skeende, liksom snön hos Söderberg gör.

59 *Doktor Glas* (1905). *Samlade Skrifter* 7. Red. Bure Holmbäck, Björn Sahlin & Nils O. Sjöstrand. Nr 23:7 i Söderbergssällskapets skriftserie (Stockholm, 2014), resp. s. 23 och 160.

60 *Martin Bircks ungdom*, s. 146.

61 *Lyrisk og Prosa*, s. 139-151. Citatet från s. 150.

Slutord

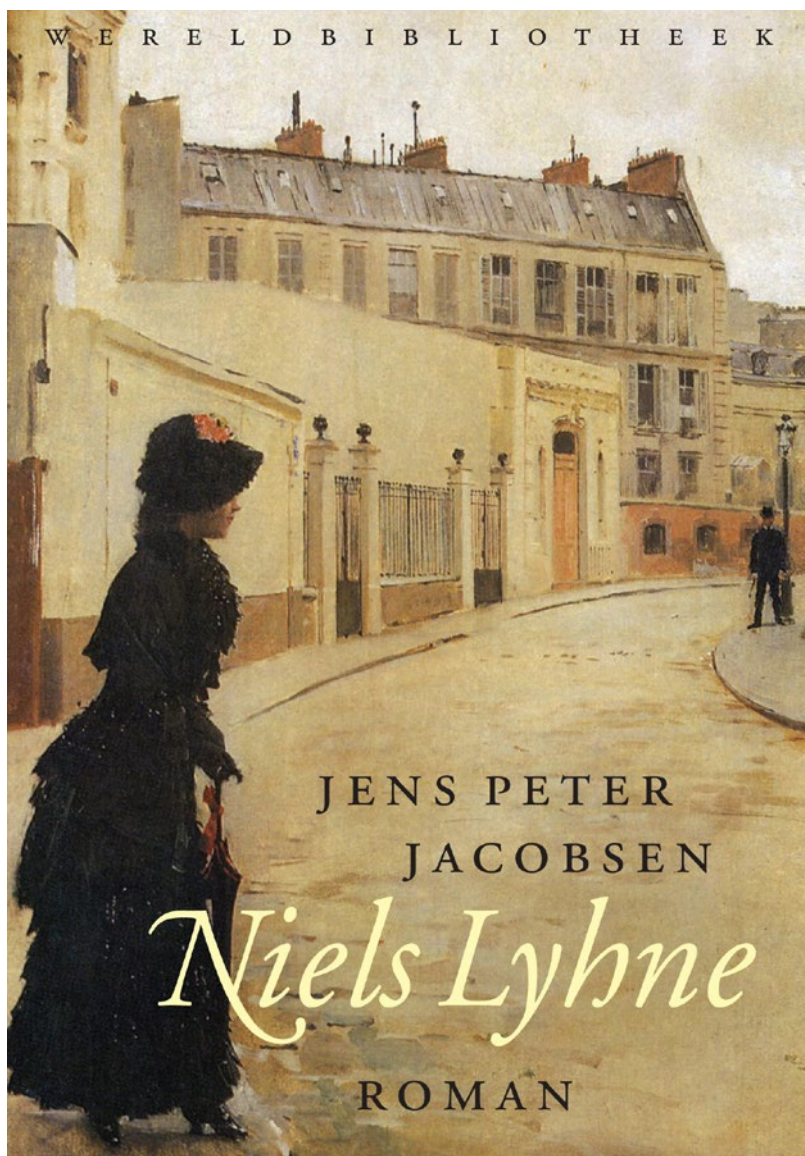
Söderbergs intresse för Jacobsen är lätt iakttagbart; han översatte honom tidigt, och i brev och annorstädes bekänner han gärna sitt intresse för sin äldre författarkollega. Intressantare är förstås hur det också på ett djupare plan finns en släktskap mellan dem bägge, antingen det beror på påverkan, och då naturligtvis enbart från Jacobsen till Söderberg, eller en gemenskap i tanke- och känsloliv — eller bådadera.

Huruvida sambandet mellan Jacobsen och Söderberg är störst vad gäller stilistiken eller det tankemässigt innehållsliga, är i grunden omöjligt att avgöra. Och det beror på att hos dem båda är det språkliga och det existentiella så nära sammanvävda att fenomenen ömsesidigt bekräftar varandra. Som exempel på detta har jag beskrivit Jacobsens och Söderbergs förhållande till arabesken och dennas förning av stilistisk manifestation, livshållning, poetiskt betraktelsesätt och mentalt tillstånd. Ett annat tecken på detta är att den existentiella tematiken hos dem båda klingar tillsammans med en ton av melankoli, en reflekterande melankoli, ofta kryddad med ironi.

Hos Jacobsen fann Söderberg en frände som också förlorat sin barnatro utan att hitta något ideal att sätta i dess ställe; som han själv en herrelös hund, utkastad i tillvaron. Men en frände som liksom han själv sökte använda språket som inte bara ett medel men ett mål i sig att skildra det motsägelsefulla livet.

Vår tolkning av Jacobsens och Söderbergs verk sker, antingen vi är medvetna om det eller inte, genom en sammansmältning av tematiken, av den melankoli som denna skapar, och det språk varpå allt gestaltas.

W E R E L D B I B L I O T H E E K

Forsiden af en hollandsk udgivelse af Niels Lyhne fra 2014, oversat af Annelies van Hess. Romanen er tidligere udgivet i hollandsk oversættelse i 1889, 1917 og 1944.

Per Jacobsen

J. P. Jacobsens Niels Lyhne

Trods et udpræget lyrisk talent fik J. P. Jacobsen stort set ikke udgivet sine digte, mens han endnu levede. Han var som så mange andre unge mennesker begyndt at skrive digte allerede i skoletiden. I hans efterladte papirer på Det kongelige Bibliotek findes en mængde kladder, skitser og udkast til digte, mest i folkevisestil, og da han kom til København i 1863, forsøgte han forgæves at få en forlægger til at udgive de digte, han havde samlet i *Hververt Sperring*. Men gang på gang blev han afvist. Han skrev herom: »Senere viste jeg Clemens Petersen den. Han raadede mig til ikke at udgive den, men at skrive noget Andet, helst ikke Lyrik, da Publikum var mindst modtagelig derfor.«

Til sidst op søgte han Georg Brandes for at høre hans mening om digtene. Denne svarede ham allerede den næste dag i et brev: »Skulde jeg samle mit Indtryk vilde jeg sige: der er noget Usikkert, Svagt, Ranglende ved den Maade hvorpaa Pennen er ført.« Og han sluttede brevet: »Hvad skal jeg sige: Lad den Mand vise, at han vil og kan noget, det mig Givne er for smaat, for spredt og ubetydeligt, til at idetmindste jeg kan skønne, at han besidder større Evner.«

Efter Jacobsens død fortalte Brandes, at han aftenen før Jacobsens besøg havde været i Det Kgl. Teater og set et »fjøllet stykke«, der bl.a. gjorde nar af ham. Stykket var anonymt, og som dets ophavsmand angaves en vis Jacobsen, og Brandes fortsætter: »Slutningen laa nær, at det forulykkede Skuespil og de ulæste Digte havde én Forfatter. Læste blev de derfor ikke;« Brandes havde blot bladret i dem og sendt dem retur til Jacobsen med ovenstående svar.

Bortset fra enkelte digte, der udkom i forskellige blade og tidskrifter i Jacobsens levetid, forblev hans lyrik stort set utrykt. Hvilke

digte Jacobsen havde haft med til Brandes, ved vi naturligvis ikke med sikkerhed. Men Gurresangene fra 1869 var i hvert fald blevet færdige før besøget, og Pan-Arabesken har rimeligvis også foreligget på det pågældende tidspunkt. Jacobsens særpræg som digter var derfor ikke til at tage fejl af. Var der simpelthen tale om sjusk fra Brandes' side på et noget løst grundlag? Det moderne gennembruds mænd var først og fremmest prosaister, og Jacobsens lyrik med deres folkeviseinspirerede stil passede egentlig slet ikke ind i det naturalistiske skema.

Hveret Sperring blev til i årene imellem 1865 og 1868, og blev først offentliggjort i sin helhed af Morten Borup i 1928¹. Tematisk kredser samlingen om konflikten mellem drøm og virkelighed, et emne der flittigt blev brugt af 1840rnes forfattere. Det var den gang et nyt træk i litteraturen, og en fornyelse i forhold til universalromantikens høje metafysiske emner. Titelpersonen er en »digterisk begavet yngling«, der helt lever i sine drømme:

Drøm mildnede hans Kummer,
Den var saa sæl og god,
Han mærkede slet ikke,
Den drak hans Hjerterblod.

Den gav ham Borg og Slotte,
Den gav ham Lyst og Magt,
Den gav ham Sejr og Ære
Og alle Verd'ners Pragt.²

Han træffer en ung kvinde, Asali. Forelsker sig i hende. Hun bliver hans, og han jubler og tror sig reddet fra drømmeriet. Men drømmen

1 J. P. Jacobsen, *Samlede værker*, Det danske Sprog- og litteraturselskab. Udgivet af Morten Borup, København 1928, bd. IV.

2 *Nævnte værk*, s.28

har for sikkert et tag i ham, og han forlader Asali for at finde et livsindhold uden drømme. Da han vender tilbage, er Asali en andens. I sin fortvivelse kaster han sig ud i et vildt og tøjsløst liv. Men han kan ikke glemme Asali. Omtåget og forstyrret i hjernen styrter han ud i skoven, hvor han synker død om.

Af J. P. Jacobsens omkring 100 digte, blev kun seks udgivet i hans levetid. Det var: *Arabesk til en håndtegning af Michel Angelo* (1874), *Det bødes der for* (1875), *Landskab I* (1875), *Genrebillede* (1875), *Landskab II* (1881) og *Pan-Arabesk* (1882). Efter hans død blev en del udgivet af Vilhelm Møller og Edvard Brandes i to udgaver som *Digte og Udkast*, i henholdsvis 1886 og i 1900. Atter andre blev offentliggjort i »*Tilskueren*« i 1891. Siden blev hele *En Kaktus springer ud* og hele *Hververt Sperring* udgivet i *Samlede værker Bd. III og IV* af Morten Borup i 1927 og 1928.

Fra omkring 1830 havde romantikken skiftet karakter med dele af Steen Steensen Blichers, Søren Kierkegaards, Poul Martin Møllers og Hans Egede Schachs forfatterskaber. Det var menneskets splittelse mellem fantasi og virkelighed, mellem drømme og livet som det var.

Steen Steensen Blicher havde med sine fortællinger fra 1820'erne og 1830'erne *Hosekræmmeren*, *Præsten i Vejlbj*, *En Landsbydegns Dagbog* intoneret realismen i dansk litteratur, Søren Kierkegaard udgav *Enten-Eller* i 1843 om de tre stadier, det æstetiske, det etiske og det religiøse, Poul Martin Møller udgav *En dansk Students Eventyr* i 1843, hvor de tre persontyper, den krøllede Fritz, Licentiaten og den sindige Bertel fra Jylland danner kernen i den ufuldendte beretning. Hans Egede Schach skrev på sin roman *Phantasterne* i hen ved ti år, før den blev udgivet i 1857.

I *Niels Lyhne* kommer Niels' slægtning Erik Refstrup, der er et års tid ældre end Niels, for at bo på Lønborggaard. Om denne Erik siges det: *Og da hans klare, praktiske Drengefornuft i sin udadledige Sundhed var ligesaa uskaansom og rede til Haan overfor aandelige Lyder, som Børn*

i Almindelighed er det overfor legemlige, saa var Niels og Frithiof bange for ham, og de formede sig efter ham, fornægtende meget og skjulende mere. Niels navnlig var hurtig til at undertrykke Alt hos sig, der ikke var af Eriks Verden, og med en Renegats hede Nidkærhed spottede og latterliggjorde han Frithiof, hvis langsommere og mere trofaste Natur ikke saadan straks på en Gang kunne glemme det Gamle for det Nye. (s. 64).

Med Erik bliver de også tre, og livet kunne nu spejle sig i relationerne mellem de tre drenge: *Livet havde efterhaanden formet sig ud fra den Forudsætning, at de var tre til at leve det. Tre det var Selskab, Afveksling, to det var Ensomhed og slet Ingenting.* (s. 70). Mange har i tidens løb gjort opmærksom på den tematiske forbindelse til *Phantasterne*. Jacobsen har læst Schachs roman og var begejstret for den. Hos Schach er det Conrad og præstens Christian, der fører an, mens Jacob er den jordbundne og snusfornuftige. Præstens Christian kan ikke slippe drømmeriet og fantasteriet, og ender som sindssyg.

Der var kommet endnu et tema til, som helt hørte 1840'erne til. Dette nye tema Ateismen, tvivlen om en personlig gud, der leder alt til det bedste, var kommet ind i den danske bevidsthed. Den tyske teolog David Strauss (1808-1874) hævdede i sin bog »*Das Leben Jesu kritisch bearbeitet*« (Jesu Levnet – Kritisk bearbejdet) tysk udgave 1835, oversat til dansk 1842-1843, at evangelierne ikke beskrev virkeligt, men at de var myter. Og Ludwig Feuerbach (1804-1872) fulgte Strauss i hans religionskritik, da han i 1841 udgav sin bog »*Das Wesen des Christentum*« (Kristendommens Væsen), der vakte stor opsigt og blev livligt debatteret i de dannede kredse i København. Feuerbach hævdede, at tanken om en personlig gud ikke var andet end ønsketænkning. Mennesket har selv skabt gud efter sine idealer.

Der er meget, der taler for, at Niels Lyhne er tænkt som fortsættelse af 1840'ernes diskussioner. Vi genkender Feuerbachs ateisme i julesamtalen mellem Niels og dr. Hjerrild, og senere, da Niels modstræbende »underviser« sin unge hustru Gerda i ateisme, er det Feuerbachs projektionsteorier, han lærer hende.

I en samtale mellem J. P. Jacobsen og Georg Brandes i 1875 fortæller Jacobsen om en roman, han planlægger:

»Jeg havde Lyst til at skrive en bog om daarlige fritænkere, det med Marie Grubbe bliver dog til det bare Perlestikkeri.«

»Hvad vil det sige, daarlige Fritænkere? Folk der ikke tænker igennem?«

»Aah nej, men som ikke kan holde ud at leve uden nu og da at indgive Ansøgninger om højere Assistance. Ser De, dette allerførste, at folde Hænderne og se i vejret – det er det Hele; der i ligger eller deraf følger alt det Andet, den hele Teologi, og det er dette, som de, naar det kniber, ikke kan lade være med.«

»Dette skulle foregaa i vore Dage?«

»Nej om den Generation, der var så gammel, som vi nu er, den Gang vi blev født – De er med? ...«

Det er en meget sigende og interessant samtale, der egentlig viser, hvor stor forskellen mellem Jacobsens planer om de dårlige fritænkere, og Brandes' forventninger til bogen er. Det er tydeligt, at den ikke skal handle om dem, der har tænkt igennem, men om dem, der kender til tvivlen og anfægtelserne, og blot, når det kniber, folder hænderne og ser i vejret. Og ikke mindst: Brandes' spørgsmål, om *»Dette skulle foregå i vore dage«*. Han ville sikre sig, at det var samtiden og dens problemer, bogen skulle behandle. Men Jacobsen ville netop skildre den generation, der ikke var vokset op med ateismen, men først mødte den netop i 1840'erne. Det var med andre ord en slags historisk roman, som Brandes jo ikke brød sig synderligt om. Den senere bog, der fik titlen *Niels Lyhne* viste, hvor alvorligt Jacobsen tog ateismen. Den var ikke uden omkostninger. Det var i høj grad at sætte problemer under debat, men i en helt anden retning, end Brandes havde tænkt sig.

Denne samtale blev ført nogenlunde ved den tid, hvor de første fire sider af *Niels Lyhne* allerede var skrevet hjemme i Thisted. J. P.

Jacobsen arbejdede seks år på bogen, før han kunne sætte det sidste punktum kl. halv fem om morgenen den anden december 1880. Sygdommen var hovedårsagen til, at arbejdet skred så langsomt fremad. Ifølge ovenstående skulle Niels altså være født omkring 1820. Så da han og præstens Frithiof som 19-20 årige, blege og eksamenstrætte, og frem for alt *provinsagtige i deres altfor nye Klæder og deres altfor klippede hoveder* kommer til København for at studere, skulle vi finde os omkring 1840.

Kun få dage efter at *Niels Lyhne* var udkommet i slutningen af 1880, skrev Edvard Brandes til Georg Brandes: »[...] Jeg er ikke meget glad over Niels Lyhne. Jeg deler Dine fleste Indvendinger ... Værst er mig alt det Barnefantasteri – Schachs Onanister ere langt bedre – og Heltens uendelige Kjedsomhed. Jeg tror ingenlunde paa Slutningsoptrinet mellem Niels og Fennimore ... Hvor unyttig er dog ikke Mme Odéro. Hele denne Episode, blot for at gjøre Niels endnu mere hjemsyg. Bogen er mig saa underlig tom, hele Fylden ligger i Stilen og den er undertiden fordømt affekteret. Men han er dog saa original, saa helt sig selv, og ikke saa vrælende som Drachmann eller så simpel som Schandorph ...«³

Jacobsen selv følte, hvor lidt begejstrede brødrene var for bogen. Allerede i februar 1881 skrev han til Edvard Brandes om Georg Brandes' anmeldelse af *Niels Lyhne*: » ... men overfor dig vil jeg ikke tilbageholde, at jeg har det Indtryk af Anmeldelsen at han for en stor Del, maaske meget ubevidst, har skrevet den for at gjøre mig en Fornøjelse, men at han, ved Siden af at mene meget Godt om den som Kunstværk betragtet, egentlig ikke personlig holder af den eller tillægger den videre Værdi og i det Væsentlige har følt sig skuffet ved den.«

Det, der trods alle indvendinger imponerede, var Jacobsens stil: Edvard Brandes skrev, straks efter at *Niels Lyhne* var udkommet til

3 Citeret efter Niels Barfoed *Omkring Niels Lyhne*, København 1970, s.59

Jacobsen: »Det bedste ved Bogen – det maa jeg dog sige dig strax – det er, at ingen skriver Dansk som Du. Absolut ingen. Selv Georg kan pakke ind til Danmark igjen, han naar Dig ikke. Det er en ganske vidunderlig Evne, Du der har. Din Stil ligner Bjærkrystal.« Og Georg Brandes supplerer ham, da han i efterordet til en tysk oversættelse af *Pesten i Bergamo* i 1883, skriver; »All’ seine Worte und Sätze sind mit Stimmung getränkt und durchdrungen; es schwebt über seinem Stil ein so warmer Stimmungsnebel, einer solcher Duft und Dampf der Stimmung, dass man in der Atmosphäre seiner Bücher wie in einem grossen Treibhaus athmet. ...«

Man kan naturligvis hævde, at *Niels Lyhne* begynder på bedste naturalistiske manér, med sin indgående beskrivelse af moderen og faderen for at vise arven og miljøets betydning for Niels’ karaktersdannelse. Imellem disse to personer vokser Niels altså op. – Den romantiske og følsomme Bartoline og den prosaiske og praktiske Lyhne, som i den første forelskelses forklarede skær betager og begejstrer hende. Endelig kom der *En, som havde levet i de store, fjerne Byer, hvor Skove af Spir og Taarne tegned sig mod den solklare Himmel, hvor Luften sitrede af Klokkers Klang, af Orglers Brus og Mandoliners rappe Toner ...* (s. 10). Men med tiden skuffes hun. Den i virkeligheden jordbundne Lyhne er i længden ikke i stand til at følge hende i hendes poetiske himmelflugt, så da Niels bliver født, har de allerede trukket sig ind i sig selv og lever i hver sin verden. Bartoline søger af al magt at påvirke drengen med de tusind eventyr. *Livet havde jo netop det Værd, som Drømmen gav det.* (s. 20).

Niels søgte nu og da sin fars selskab, når han var løbet træt af eventyrerne og elskede det dagligdags ... og havde et villigt Øre og et modtageligt Sind for alle dennes jordbundne Tanker og drømmeløse Forklaringer. Og han følte sig saa vel hos Faderen, var saa glad ved at de var hinandens Lige, og glemte næsten, at det var den samme Fader, som han ellers fra sit Drømmeslots Tinder havde set ned paa med Medlidenhed.« (s.20). Og således ændres allerede i indledningskapitlet det, vi troede var

naturalisme til den konflikt, som er Jacobsens hovedtema: Vi skuffes i vore drømme. Som Jacobsens oversætter til tysk, Marie Herzfeld siger: »Ausser Mogens handeln alle seiner Bücher von Sehnsucht und Enttäuschung.«

En af de personer, Niels Lyhne møder på sin vej, er fru Boye, en frigjort og moderne kvinde, som vi hører om, som det første, der sker, efter at Niels er kommet til København, og snart er han og præstens Frithiof hyppige gæster i hendes salon. Her møder de andre unge folk, *der var opfyldte af det, der den Gang var det Nye*. (Min understregning). Jacobsen er meget summarisk i sin beskrivelse af det nye. De unge »... *er drukne af det Nyes Teorier, vilde af det Nyes Kraft og blændede af dets Morgenklarhed. Nye var de, forbitret nye, nye indtil Overdrivelse, og det maaske ikke mindst, fordi der inderst inde var en sælsom, instinktstærk Længsel, der skulle overdøves, en Længsel, det Nye ikke kunde stille, verdensstort som det Nye var, Alt omfattende, Alting mægtigt, Alt oplysende.*« (s. 80)⁴.

Georg Brandes kritiserede i en anmeldelse Jacobsen for, at »Der er her et Punkt, hvor Jacobsens Skildring er for abstrakt; han nøjes i et vist Afsnit af Bogen gennemgaaende med Betegnelserne gammelt og nyt; man faar intet Sted at vide, hvori det gamle og det nye bestod, og der gaves den Gang ikke gammelt og nyt af den Art, han antyder, i de Dannedes Verden. Med andre Ord, Rammen er skitseret, ikke udført.«⁵ Men det er denne instinktstærke længsel, der netop er noget grundlæggende i *Niels Lyhne*. Det nye, hvad enten det er nærmere defineret eller ej, formår ikke at stille alle vore længsler.

Det er værd at lægge mærke til, at fru Boye, den første gang vi overhovedet møder hende i bogen, kritiserer et digt af Adam

4 Citaterne fra Niels Lyhne er fra *J. P. Jacobsen, Samlede Værker*, femte Udgave, andet Bind. København 1906

5 Georg Brandes, Anmeldelse af Niels Lyhne, *Morgenbladet*, 9. februar 1881. Senere hen i samme kapitel tales der om de mænd, der havde været unge engang, som havde digtet »det mindre heroiske ud af deres Fortid – og deres gamle Overbevisning, som Tidens Ugunst havde svalet, den deklamerede de i Glød igen.« (s.82–83) (min understregning)

Oehlenschläger, altså en romantisk digter fra den første romantiks tid – ikke en af de ovenfor nævnte forfattere fra 1830'ernes og 1840'ernes romantisme.

Denne fru Boye er en overfladisk og i grunden konventionel kvinde. Da hun kan gøre et godt parti, forlader hun Niels og siger, at hun har forlovet sig med »... en meget anset, og de syntes Alle sammen jeg skulde og vilde saa gerne have det, og ser du, saa kunde jeg fuldt ud indtage min Plads mellem Folk igen, som jeg før havde, ja bedre egentlig, fordi han er saa anset, paa alle Maader, og det havde jeg jo dog længtes efter saa længe.« (s. 131)

Hendes frigjorthed og moderne indstilling var tillært, ikke noget hun havde tilkæmpet sig. Det var alt sammen noget, hun havde lært af »... en bekendt dygtig kritiker, der hellere ville være Digter. En negativ og skeptisk Natur. Et skarpt Hoved, der tog haardt paa sine Medmennesker, fordi han tog haardt og ubarmhjertigt på sig selv, og troede sin Brutalitet retfærdiggjort ved dette fordi. Men han var ikke ganske det, Folk gjorde ham til; han var ikke saa ubehagelig helstøbt, eller saa konsekvent, som det saa ud til, for uagtet han altid var paa Fejdefod overfor Tidens ideale Retning, og benævnte den med andre, fordømmende Navne, saa havde han dog overfor dette Ideale, Drømmende, Ætheriske, dette blaablaa Mystiske, dette ubegribelig Høje og forsvindende Skære en Sympati, som han ikke følte overfor den mere jordbaarne Retning, for hvilken han kæmpede, og på hvilken han for det Meste troede.« (s. 85).

Dette kunne være et portræt af Georg Brandes, og han troede det også selv. Men det er det ikke. I et brev til sin bror skriver Edvard Brandes: »Du tager Fejl i, at Du er ment med den »bekjendte Kritiker«. Jeg har af Jacobsens egen Mund, at han har tænkt på P. L. Møller og alle Udtrykkene passe fortrinligt paa ham.«⁶ Brandes havde

6 Peder Ludvig Møller (1814-1865) dansk litterat og forfatter. En skarp og indflydelsesrig kritiker i Danmark i det 19. århundrede. Han påviste som den første det nybrud i den danske realisme, der skete hos St. St. Blicher. Henrik Stangerup skrev i 1985 romanen *Det er svært at dø i Dieppe*, hvis hovedperson er P. L. Møller.

åbenbart glemt eller overset, at romanens tid var 1840'erne; han selv var jo først født i 1842. Møller var til gengæld født i 1814.

Redivivus luce nova

(Genopstået i nyt lys)

Receptionen i Tyskland og Østrig viste kun alt for godt, hvor svært det er at sætte J. P. Jacobsen i en realistisk-naturalistisk bås, og hvor Jacobsen står uden for tiden. Brandes autoritet herhjemme var stor og mange så Jacobsen som en af det moderne gennembruds mænd. Han var jo naturvidenskabsmand, havde oversat Darwin, skrevet artikler om Darwin, og dertil var han også ateist, hvad der gjorde ham til et ekstra skattet medlem af Brandes-kredsen. Jacobsens fritænkeri var hovedårsagen til, at han i ca. hundrede år, hvor den biografiske metode var fremherskende herhjemme, blev behandlet som naturalist i den danske litteraturhistorie. Brandes' forsøg på i 1870'erne og 1880'erne at lancere Jacobsen i Tyskland som realist og naturalist førte ikke til noget gennembrud i modsætning til andre skandinaviske forfattere, som Ibsen, Strindberg eller Bjørnstjerne Bjørnson, hvad der ærgrede og også skuffede Brandes. Jacobsen blev køligt modtaget i Berlin. En anmelder skrev i tidsskriftet »Freie Bühne«, at »denne noget blodfattige, fine og vel også hist og her overfine Jacobsen« overgås af mange andre nordiske forfattere, som i langt højere grad forstår at inddrage det sociale livs brændende spørgsmål.⁷

Det var især Marie Herzfeld (1855-1940) og Robert Franz Arnold (1872-1938), begge virksomme i Wien, der befordrede den nye opfattelse af J. P. Jacobsen. Herzfeld med sin afhandling »Die skandinavische Litteratur und ihre Tendenzen fra 1898 og med sine J. P. Jacobsen-oversættelser, Arnold først og fremmest med sine oversættelser

7 Citeret efter Bengt Algot Sørensen, *Tyskland, i J. P. Jacobsens Spor*, s. 114. Bengt Algot Sørensen fortsætter: »På ét punkt overgår Jacobsen dog ifølge anmelderen dem alle, nemlig som kunstner. Da naturalismens stikord imidlertid ikke var »kunst«, men »virkelighed«, var denne ros i et naturalistisk tidsskrift af begrænset værdi.«

af *Gurresangene*, som Arnold Schönberg komponerede sit storværk *Gurrelieder* til.

På dette tidspunkt anså man naturalismen for en overstået epoke. En ny litterær periode stod for døren. Brandes' muligheder for at styre udviklingen som i København havde tidligere vist sig at være virkningsløs. Jacobsens digte og prosa blev hilst med begejstring af den unge skønhedsdyrkende generation af digtere, billedkunstnere og musikere. Omkring år 1900 var Jacobsen blevet en kultskikkelse i Tyskland og især i Donaumonarkiet. Det vil føre for vidt at nævne alle de forfattere, billedkunstnere og komponister, der på den ene eller den anden måde er påvirket af J. P. Jacobsen. De mest markante og de vigtigste skal dog nævnes. Fra Italien skrev Rainer Maria Rilke i 1903 til den unge østrigske digter Franz Xaver Kappus:

Von allen meinen Büchern sind mir nur wenige unentbehrlich, und zwei sind sogar immer unter meinen Dingen, wo ich auch bin. Sie sind auch hier um mich: die Bibel, und die Bücher des grossen dänischen Dichters Jens Peter Jacobsen.⁸

Rilke havde lært sig dansk for at kunne læse og oversætte J. P. Jacobsen, og han planlagde at skrive en Jacobsen-monografi, som dog ikke blev til noget. Selv om Rilke efter 1910 fjernede sig fra Jacobsen, bevarede han gennem hele livet en stor veneration for den danske digter. Stefan George, (1868-1933), en forfinet og kræsen forfatter, også danskkyndig og en af Jacobsens oversættere til tysk, introducerede symbolismen i Tyskland. Den unge Hermann Hesse stod i gæld til Jacobsen, og med ham en hel generation af tyske og østrigske forfattere og digtere. Thomas Mann skrev Tonio Kröger som sin version af Niels Lyhne

Den tyske lyriker Gottfried Benn (1886-1954) var blandt de lyrikere, der i sin ungdom dyrkede Jacobsen. Han mente, at menneskets hjerne og bevidsthed i århundredernes løb var blevet overudviklet

8 Rainer Maria Rilke, *Briefe an einen jungen Dichter*, Insel-Verlag, 1951

på bekostning af følelser og instinkter. Denne opfattelse, der er det centrale tema i hans forfatterskab, fandt han bekræftelse for i et par citater fra *Niels Lyhne*. Det var det, Jacobsen kaldte den »vegetative betagenhed« som Benn tolker som »udtryk for en bevidsthedens tilbagevenden til en salighedens urtilstand fra menneskehedens tidligste barndom«. Der er tale om det sted i romanen, hvor det om Lyhnes far siges, at han »... ofte i *Halve Timer kunde sidde stille på et Led eller en Skel-Sten og i sælsom vegetativ Betagenhed stirre henover den frodigt grønne Rug eller den gyldne, toptunge Havre.*« (s. 15). Denne passage gentages næsten ord til andet, men om Niels Lyhne selv på side 248: »*Han var rigtig jævnt lykkelig, og tidt kunde man se ham sidde som hans Fader havde siddet, paa et Led eller et Mark-Skel, og i en sælsom vegetativ Betagenhed stirre ud over den gyldne Hvede eller den toptunge Havre.*«

At Jacobsen har sat sig varige spor i eftertiden, og ikke blot var et modefænomen omkring århundredeskiftet, men også stadigvæk betager, viser måske bedst Stefan Zweigs efterord til en ny tysk udgivelse af *Niels Lyhne*.⁹

Zweig var en af de mange, der ville lære sig dansk for at kunne læse Jacobsens digte på originalsproget. Da han i 1925 genlæste *Niels Lyhne*, for at skrive det omtalte efterord, skrev han:

»Und mit zögender Angst, dem Knaben in sich wehe zu tun, der irgendwo noch verschollen und verschüttet in uns weiterlebt, tastet man sich vorsichtig wieder in das früher beliebte Buch hinein. Und wunderbar: es ist immer noch schön! Nicht mehr so ganz zauberhaft, so berauschend und rückhaltlos wie einst, aber noch immer schön. Noch immer liegt dieses leise Aroma wie von jungen Fliederblüten auf seinen Blättern, diese geheime seelenhafte Luft – «

9 Første udgave, oversat af Ottomar Enking med et efterord af Stefan Zweig kom i o. 1925; anden udgave er fra 1948

Møde

I spinkelt mørke mødtes vi
på havnemolens sten. Ud af
sommernatten forsigtig kom
dit hovede, dit ben.

Nutid eller firserne
din fødsel påny?

Syg

af spørgsmål fra
fornuftens fængsel
køled jeg min hede pande
med morild
fra fjordens emaillekande.

Du talte om Kamilla og Marie
dine guldbøgers elskerinder.
Du skar digte med kniv i bænken
om ukendte, tragiske kvinder.
Om ensomhedens smerte,
om dødens kapløb
med mandens barnedrømme om
livets grønne bladsvøb.

Vi talte, blev unge,
ordene spired på din tunge, steg
som østens gyldne fugle
højt, uhyre fjernt, gik
så i spind og faldt
for morgenjægerens kugle.

Jørgen Pagh Vestergaard

Jyllands-Posten 25. juni 1958:

Digterens lysthus blev anvendt til svinesti!

J. P. Jacobsens have ved den nye kystvej bevares

Samtidig med, at digteren J. P. Jacobsens fødehjem i Thisted er ved at blive istandsat, er hans have ved Gasværksvej blevet beskåret. Haven har i sin tid hørt til faderens købmandsgård, hvor nu Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger har til huse, og den svagelige digter tilbragte megen tid i haven, hvorfra der var fri udsigt over fjorden. Det er ikke mere end 30-40 år siden, fjorden gik helt op til denne grund.

Haven overgik senere til fiskeeksportør A. Ottesen, som igen solgte den, og den var derefter gennem mange år oplagsplads for gamle fiskekasser og andet ragelse, ligesom digterens lysthus blev anvendt som svinesti og hønsehus.

Der findes imidlertid en tinglyst deklaration på grunden

om, at den ikke må bebygges, og at der ikke må anbringes genstande på den, som kan hindre den frie udsigt over fjorden. Ottesen rejste i 1920 en retssag mod den daværende ejer af grunden, idet han henviste til, at der var sket en overtrædelse af deklarationen. Retten dømte også ejeren til at få pladsen ryddet.

I 1922 købte Thisted byråd grunden og lod indhente oplysninger om, hvorledes haven havde set ud i J. P. Jacobsens tid, og den blev derefter istandsat og holdt i tilbørlig orden. Nu er haven kommet til at ligge lidt i vejen for kystvejsprojektet, og det har været nødvendigt at inddrage en del af den under vejanlægget. Lysthuset røres dog ikke, og det stykke af jorden, der er tilbage, vil naturligvis stadig blive holdt i orden af kommunen.

Villy Dall

J. P. Jacobsen-uge i Thisted

Uge 46 i 2015 gjorde Thisted Gymnasium & HF til »J. P. Jacobsen-uge« med gymnasielærer Orla Poulsen som tovholder. Det skete i et samarbejde med J. P. Jacobsen Selskabet og Museum Thy. Hensigten var, at de unge skulle lære Thisted-sønnen Jacobsen at kende, ikke mindst som digter, og aktiviteterne i ugens løb skulle give dem inspiration til selv at arbejde videre med Jacobsens tekster, ikke mindst hans digte.

Som optakt havde jeg i avisen skrevet om ugen, initiativet og Jacobsen, ligesom jeg i to artikler beskrev de aktiviteter i slutningen af 1950'erne, som i sidste ende sikrede, at Jacobsens fødehjem, dengang Skolestræde, nu J. P. Jacobsens Plads, blev bevaret. Det huser i dag det lokalhistoriske arkiv. Blandt aktørerne dengang var de nu afdøde billedhugger Henning Wienberg og redaktør Egon Bertelsen samt gymnasieelev Jørgen Vestergaard, nu kendt filminstruktør og bosat i Sennels. For nedrullede gardiner holdt de tre konspiratoriske møder om, hvordan folkeopinionen kunne vendes, så der blev lagt tilstrækkeligt pres på byrådspolitikerne.

»De to lokale aktører brugte alle midler – også de mere tvivlsomme, såsom at skrive falske læserbreve i Thisted's tre aviser,« fortalte Jørgen Vestergaard, som selv fægtede med åben pande i gymnasiebladet *Uglegylp* (januar-nummeret 1957). Wienbergs datter, Else Wienberg, fortalte, at hendes far engang havde fortalt om disse læserbreve, hvordan der »var pludselig utroligt mange i Thisted og omegn, der læste J. P. Jacobsen! Husmødre og kvægdrivere anråbte i kor byrådet i Thisted om dog at skåne J. P. Jacobsens lille fødehjem. Der var endda nogle, der havde været på højskole – og, gudhjælpemig, læst *Niels Lyhne* dér ... Det hele var pure opspind, men alle mine

opdigtede læserbreve blev trykt. Noget af opinionen må have været med mig.»

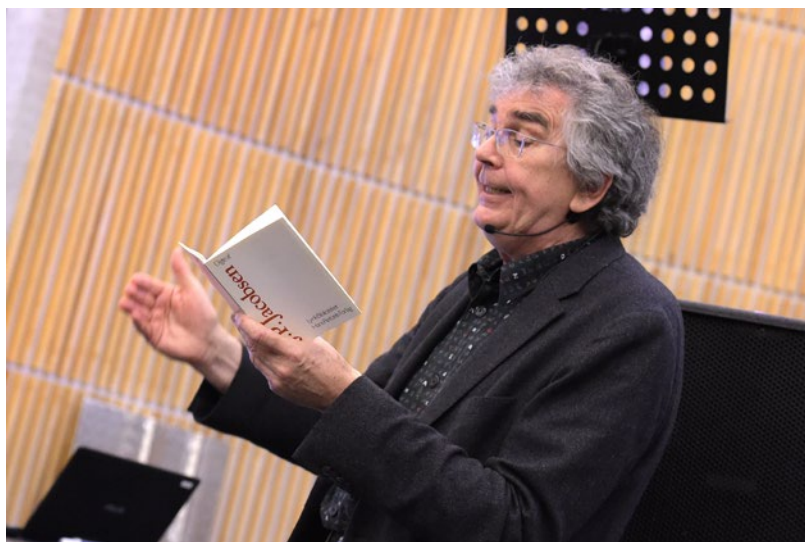
I starten af ugen viste museumspædagog og formand for J. P. Jacobsen Selskabet Svend Sørensen rundt til de forskellige Jacobsen-mindesteder i byen med fødehjemmet, barndomshjemmets markering og lysthuset ved Thisted Havn samt gravstedet mellem museet og kirken foruden mindestenen i Christiansgave (lokalt kaldet Skoven) lige over for biblioteket på Tingstrupvej. Svend Sørensen tog også imod i J. P. Jacobsens Mindestue på museet.

Torsdag 12. november var så den store dag, hvor Thisted fik besøg af forlægger, litterat, forfatter, digter og Jacobsen-kender Asger Schnack (født 1949), København. Om formiddagen holdt han foredrag for eleverne på gymnasiet, og om aftenen talte han ved et offentligt foredrag i mødelokalet øverst oppe i Det gamle rådhus på Store Torv. Om formiddagen var der flere hundrede tilhørere i Teutonersalen ved gymnasiet, om aftenen 25 plus denne referent. Efter at elever fra 2.g og 3.g havde sunget »Havde jeg, o havde jeg en dattersøn, o ja!« fra novellen *Mogens* med musik af Carl Nielsen og i gymnasielærer Peter Ubbesens arrangement, og elever fra 3.g derefter havde sunget og spillet »Irmelin Rose« i en jazzet udgave af Carl Nielsens musik, var det Asger Schnacks tur.

»J. P. Jacobsen er ubetinget den største danske digter nogensinde. Produktionen var nok lille af omfang, men den fik meget stor betydning,« sagde Asger Schnack til indledning og holdt sig så især til Jacobsens digte, og hans konklusion var klar: »Hvis bare én af jer går hjem for derefter frivilligt at læse en digtsamling, er mit mål nået.« Sagde han til gymnasieeleverne, idet han forklarede, at hvor normalsproget, dagligsproget, er af horisontal karakter, er poesien af vertikal karakter, eller som Per Højholt (1928-2004) har udtrykt det: Poesien er »en stift mod det strømmende«. Ja, franske Charles Baudelaire (1821-67) sagde, at nok kan man undvære brød i tre dage, men »én dag uden poesi – aldrig!« – et udsagn, Schnack personligt

kan tilslutte sig. Han tilføjede, idet han anbefalede at læse franske Arthur Rimbaud (1854-91) i Erik Knudsens (1922-2007) oversættelse, at sammenstiller man digtene kronologisk i stedet for forfatter for forfatter, vil man se, hvor tæt på hinanden Rimbaud og Jacobsen er, selv om Jacobsen aldrig har læst Rimbaud, hvis digte først udkom efter Jacobsens død, selv om de skrev samtidigt i årene 1872-74.

Netop 1874 udkom Jacobsens vigtigste digt – ja, ifølge Schnack et af de 10 vigtigste danske digte nogensinde – nemlig »Arabesk til en håndtegning af Michel Angelo«, og Schnack sammenlignede det med digtene »Mystik« og »Blomster« fra Rimbauds *Illustrationer*: »Arabesk« viser tydeligt, at Jacobsen var den første moderne digter i Danmark, sagde Asger Schnack. Han kom derefter ind på, at en del af de digte, vi kender af Jacobsen, ikke er færdige, men fragmenter, og ifølge Schnack er det bevidst (selv om vi ikke kan vide det med sikkerhed), for der findes ikke et færdigt digt, en helhed, for den moderne digter. Han læste derefter »Regnvejr i skoven«, der ikke

Asger Schnack på Thisted Gymnasium. Foto: Ole Iversen.

slutter med et punktum, men ... »Jacobsen træder ind i naturen, eller naturen træder ind i ham, og han kan genfortælle oplevelsen i sit digt«, sagde Schnack og tillagde, at Jacobsen jo også af fag var biolog (botaniker). I første vers af arabesken, der er tilegnet en tegning, Jacobsen så i kunstmuseet Uffizierne i Firenze – altså et digt om en tegning af en kvinde, skrevet af den allerede tuberkulosesyge Jacobsen: »Først er der en bølge, som bliver til en hest, som bliver til en svane. Efter dette første vers af Jacobsen må man sige, at alle andre digte starter med et handicap, og digterne må ud i omklædningsrummet for at lægge en ny strategi,« sagde Schnack.

Begrebet arabesk nævnte Jacobsen selv første gang i *Mogens*, og det betegner i litteratur det sprogligt slyngede, hvor eksempelvis et billede forklares ved et nyt billede o.s.v. Novellen blev skrevet 1872 til et tidsskrift, og den kendte indledning lød: »Sommer var det, midt på dagen, i et hjørne af hegnet«. Men da digtet 1882 blev genudgivet, var kommaerne erstattet af semikoloner, hvilket ifølge Schnack er et »alt for stærkt tegn«. Dermed vedkendte han sig sit sproglige nørderi.

Mange år efter Jacobsens død, nemlig 1903, fortalte Schnack, skrev den store tysksprogede digter Rainer Maria Rilke (1875-1926) i et brev til en ung digterspire, der havde søgt hans råd, at de eneste bøger, han altid havde med sig, hvor end han rejste, var *Bibelen* og så Jacobsens værker. Dette som en påvisning af Jacobsens store betydning for ikke mindst den tysksprogede litterære verden.

Også ved aftenforedraget bekendt Schnack sin store fascination af Jacobsen: »J. P. Jacobsen er et af de vigtigste forfatterskaber i Danmark, Norden og Europa. Og jeg anser ham for at være en vigtig lyriker, også i samtiden, selv om kun seks digte blev udgivet i hans levetid.«

J. P. Jacobsen: rejselyst og rejselede

»Her er mageløst dejligt i Prag. Rejse det er livet og lykken.«¹ Disse ord, som Jens Peter Jacobsen d. 21. juli 1873 skriver i et brev til forældrene i Thisted, minder om H. C. Andersens berømte statement: »At rejse er at leve«.² Også Johann Wolfgang Goethe har formuleret en smuk sætning om rejsens betydning; fra Schweiz skrev han i 1797 til sin forfatterven Friedrich Schiller: »Det at rejse er uvurderligt. En rejse liver en op, korrigerer, belærer og danner.«³ At blive livet op, korrigeret, belært og dannet, – det var Goethes bud på »livet og lykken«.

Gentagne gange kommenterer Jacobsen det at rejse i sine rejsebreve. Flere gange beskriver han dog ikke rejsen som »livet og lykken«, men snarere som det modsatte. På »Capri med dets dumme Citrontræer og [...]tiggende Unger«⁴ klager Jacobsen således d. 21. maj 1879 i et brev til Edvard Brandes: »Ingen Lokomotivfører kan være mere kjed af at rejse end jeg.«⁵ Og til Georg Brandes skriver han nogle dage senere fra Rom: »[...] jeg længes dertil [Thisted], da jeg er saa kjed ad at rejse som en Kat ad Sennop. Jeg gyser for al den Mængde Jernbanetimer.«⁶

Det, at Jacoben har ytret diametralt modsatte holdninger om det at rejse, skyldes givetvis skiftende rejseerfaringer; – disse holdninger er desuden afhængige af hans velbefindende og andre faktorer. Den indledningsvis citerede positive udtalelse stammer således fra en veloplagt og videbegærlig ung mand ved begyndelsen af hans første store rejse i 1873. De mere negative udtalelser fra en senere tid derimod stammer fra et menneske der er plaget eller mærket af sygdom, der er mæt af kunstoplevelser, og som vel også lider lidt af pengebød. Han har måske også en smule hjemve; i marts 1879 skriver han

nemlig fra Rom: »Jeg trænger meget til at komme hjem og er træt af al denne Udlændighed [...]«⁷.

Dette forhindrer ham dog ikke i at betegne Thisted som det eneste sted på kloden, hvor han netop ikke ønsker at være: Fra Rom skriver han således til Edvard Brandes i november 1878: »Jeg tror i det Hele at det er ligegyldigt hvor jeg er, naar jeg blot ikke er i Thisted [...]«⁸ Heller ikke disse ord minder om rejsen som »livet og lykken«. Rejsens mål forekommer her ligegyldige – bare Jacobsen kan komme væk fra Thisted. Nu er det ikke længere det nye som trækker, det er derimod det velkendte der driver ham væk hjemmefra. Jacobsens ord minder her om hvad den franske forfatterinde Madame de Staël en gang skrev i 1807: »At rejse det er en af livets mest triste fornøjelser.«⁹

Noter

- 1 J.P. Jacobsen: *Samlede Værker*, bd. 5. Udgivet med Indledninger og Kommentarer af Frederik Nielsen. Rosenkilde og Bagger, København 1973, s. 96.
- 2 H.C.Andersen: *Mit Livs Eventyr*. Gyldendal / Nordisk Forlag: København / Kristiania 1908, s. 339.
- 3 »[...] eine Reise [ist] unschätzbar, sie belebt, berichtigt, belehrt und bildet.« – Goethe: *Briefwechsel mit Schiller*. Goldmann: München [1961], s. 271.
- 4 J.P. Jacobsen: *Samlede Værker*, bd. 6, s. 85.
- 5 Ibid., s. 80.
- 6 Ibid., s. 85.
- 7 Ibid., s. 74.
- 8 Ibid., s. 68.
- 9 »Voyager est, quoiqu'on en puisse dire, un des plus tristes plaisirs de la vie.« Germaine de Staël: – *Corinne ou l' Italie*. Paris 1807, bd.1, s.9.

Svend Sørensen

Det var på Capri...

The Isle of Capri er titlen på en international sang fra 1934 med melodi af østrigske Wilhelm Grosz og tekst af irske Jimmy Kennedy. Allerede i 1934 blev der foretaget mindst fire indspilninger, bl.a. af den engelske sanger Gracie Fields, der kom til at leve sidste del af sit liv på Capri. Senere blev sangen lanceret af utallige musikere, ikke mindst mange jazzmusikere. I Danmark blev sangen populær i 1961 i en udgave med Four Jacks, og hvor Arvid Müllers dansk tekst begynder med ordene: *Det var på Capri, jeg så hende komme...*

I 2015 stod jeg sammen med en flok danskere og hørte melodien i en instrumental udgave, vel at mærke på stedet, på Capri. Det gjorde indtryk, og vi nynnede med på den danske tekst. Der var måske ligefrem nogen, som troede, at melodien også var dansk. Sentimentalt? Ja, det er sentimentalt at tænke tilbage på de intense indtryk, som sidder tilbage efter en rejse med J. P. Jacobsen Selskabet. Jeg synger ikke med på sangens sidste linje: *Jeg ta'r aldrig til Capri igen.*

Capri var en vigtig del af den vellykkede rejse, som 27 medlemmer af J. P. Jacobsen Selskabet havde i dagene op til påsken 2015 (27/3-1/4). Steen Neergaard havde taget slæbet med at få alle aftaler på plads. Inden afrejsen afholdt han informationsmøder i såvel Thisted som København.

Vi boede ved Napolibugten i byen Sorrento med udsigt til Vesuv. Herfra var der udflugter til Capri, Napoli, Amalfi-kysten og Pompeji. En særdeles vellykket tur med positive mennesker og solskinsvejr. Sådan var det ikke for J. P. Jacobsen, da han besøgte området i 1879 – han var plaget af hovedpine og havde dårligt vejr. Den 21. maj 1879 skrev han fra Capri til Edvard Brandes:

Jane Hove og Ib Nielsen bakket op af andre fra Selskabet og overvåget af Vesuv.

»Dersom du troer vi gaa om i Skjortærmer og kaster os opløste af varme i Orangernes Skygge, dovent rækkende op efter de gyldne Frugter for at slukke vor Tørst – saa fejler du. Her er koldt, hundekoldt, Regn eller Storm eller begge Dele – og Værelserne saa svagt betæppede og tillunede, at man maa bruge sin Vinteroverfrakke som Slaabrok.«

J. P. Jacobsens rejse til Capri gik fra Rom over Neapel og Pompeji til Sorento. Om turen skrev han den 13. maj til forældrene:

»Imellem Pompeji og Castallamara kjørte jeg løbsk hvad der imidlertid hverken forskrækkede eller forulempede mig. Da Krikken havde gjort alle mulige Sidespring til alle mulige Sider af Vejen og

strøet mit Rejsegods ned i (en) Vandgrøft benyttede jeg Lejligheden da vi var lige oppe mod en Hæk til at blive i den og lod Befordringen kjøre.«

Vores rejse til Sorrento forløb anderledes glat end Jacobsens. Vi kunne oven i købet benytte en helt ny, fem km lang tunnel. Sorrento er i dag en by på godt 17.000 fastboende indbyggere. Henrik Ibsen har fået sin egen mindetavle her, men byen har tiltrukket så mange kendte kunstnere, at det vil føre for vidt at nævne dem her.

Dagen efter ankomsten til Sorrento tog vi færgen herfra til Capri, hvor vi bl.a. besøgte Aksel Munthes villa San Michele, der ligger i Anacapri, den øverste af øens to byer. Villaen blev bygget oven på resterne af en gammel romersk villa, der havde tilhørt kejser Tiberius. Byggeriet indledtes i 1887 og stod på i flere år. Derefter tilbragte Munthe størstedelen af sin tid her. Ved hans død i 1949 blev villaen testamenteret til den svenske stat, som nu ejer og driver villaen.

Den svenske læge, psykolog og forfatter Axel Munthe var en særdeles kosmopolitisk person, der talte flere sprog flydende og studerede i både Sverige og Paris, ligesom han også nåede at have lægeklinik i både Paris og Rom. Sidstnævnte klinik havde han ved Den spanske Trappe i det hus, hvor Keats boede, og som jeg havde fornøjelsen af at besøge på Selskabets tur til Rom i 2011. Konsultationen i Rom havde han sideløbende med tilværelsen på Capri.

På Capri besøgte talrige kendte personer Munthe i hans villa. Heriblandt skagensmalerne Marie og P. S. Krøyer, der blev særdeles gode venner med svenskeren, som agerede både læge og sjælesørger for ikke mindst den melankolske Marie Krøyer.

Munthes mest berømte patient var den svenske dronning Victoria. Trods sin bopæl i udlandet blev Munthe udnævnt til svensk hoflæge i 1892, og han tog sig specielt af Victoria, først da hun var kronprinsesse og siden som dronning.

Trods sine berømte patienter er Axel Munthe dog mere kendt som forfatter end som læge. Hans selvbiografiske bog San Michele udkom

i 1929 og blev oversat til omkring 50 sprog og var efter datidens forhold en verdensomspændende bestseller. Efter hjemkomsten læste jeg den danske oversættelse fra 1930 med stor interesse.

Aksel Munthe og J. P. Jacobsen er knyttet sammen af den svenske maler Ernst Josephson. Han malede Axel Munte 1881/82 og havde forinden skabt det maleri af J. P. Jacobsen, som nu findes i kopi i hans mindestue på Thisted Museum.

Trods sygdom og dårligt vejr skete der dog også ting på Capri, som gjorde indtryk på J. P. Jacobsen. I førnævnte brev til forældrene skrev han:

»Imorgen er her stor Fest for Øens Skytshelgen St. Constance og i den Anledning har her været Hornmusik og Salveskydning den ganske dag. Den nævnte Helgen maa være meget fordomsfri for imorges vækkedes jeg ved Kankanen i Orfeus i Underverdenen, som til samme Helgens Ære spilledes oppe paa Torvet. Torvet er ikke større end Kringeltorv; men fra en Terrasse der har man en Udsigt:

Den egyptiske sfinx i haven til Villa San Michele. Den fik mange håndklap, for den der klapper sfinxen, kan nemlig være sikker på at vende tilbage til Capri.

Middelhavet Ischia Vesuv Neapel – og det er det mærkelige ved dette Torv fremfor Kringelen.«

På den terrasse har vi stået og ladet os bedåre af udsigten, som ganske rigtigt var anderledes end på Kringeltorv i Thisted, der skiftede navn til Nytorv i begyndelsen af 1900-tallet. Meget tæt på Ischia ligger den lille ø Procida, som har et slot, der i dag bruges som fængsel. Handlingen i Elsa Morantes roman »Arturos ø« udspringer sig her. Bogen udkom i Italien 1957 og i Danmark 1984.

Efter rejsen har jeg i øvrigt læst en novelle af Somerset Maugham, Lotuspiseringen, som foregår på Capri. Titlen hentyder til Odysseus' rejse. Han og hans mænd landede på lotuspisernes ø, og de spiste af lotusblomsterne ligesom de indfødte. Det fik dem til at falde i søvn og holde op med at bekymre sig om at komme hjem. Til sidst lykkedes det Odysseus at redde sig ud af apatien og sætte sejl.

Vores odysse var selvfølgelig andet end Capri. Det var bl.a. en uforglemmelig bustur langs Amalfi-kysten og et besøg på klosteret San Cataldo, der ligger 500 meter over Amalfi. Klosteret har siden 1936 været en dansk institution, hvor danske videnskabsmænd og kunstnere kan søge stipendieophold. San Cataldo er opkaldt efter en irsk munk og kan føre sin historie tilbage til 900-tallet. Klosteret lukkede i 1811 og blev i 1909 købt af danskeren Carl Wiinsted.

Fra Sorrento kunne vi tage færgen til Napoli, til det arkæologiske museum. Og vi kunne tage toget direkte til Pompeji. Det var en fin kombination, det at se både de originale fund og deres fundsted. Pompeji var en oplevelse for livet. Selv J. P. Jacobsen huskede det. I det tidligere omtalte brev til Edvard Brandes skrev han:

»Pompeji har jeg havt mest Glæde af paa den »sydlanske« Tur skjøndt der ogsaa var koldt. Neapel var græsseligt. Jeg længes først efter Rom, men navnlig efter Thisted.«

Umiddelbart efter generalforsamlingen i april 2015 viste Ib Nord Nielsen billeder fra turen. Et par af dem bringes her i artiklen.

På Napolis arkæologiske museum blev Niels Vase belært af turens guide.

Pompeji er og bliver noget ganske særligt.

J. P. Jacobsen Selskabet

J. P. Jacobsen Selskabet blev stiftet i 1958 for at redde digterens fødehjem i Thisted fra nedrivning. Huset blev året efter restaureret og rummer i dag Lokalhistorisk Arkiv for Thisted Kommune. J. P. Jacobsen Selskabets formål er at medvirke til at bevare og fremme interessen for J. P. Jacobsens litteratur og liv, samt værne om Jacobsen-minder.

Gennem årene har Selskabet bidraget til at udgive publikationer om Jacobsen, arrangere foredrag, studiekredse og koncerter. Selskabet samarbejder med Institut for Æstetik og Kommunikation ved Aarhus Universitet om udgivelse af skriftserien, »Jacobseniana. Skrifter fra J. P. Jacobsen Selskabet«. Skriftserien udkom første gang i 2006 og udsendes gratis til Selskabets medlemmer.

J. P. Jacobsen Selskabet har fysisk hjemsted på Thisted Museum, Jernbanegade i Thisted. Museet og Selskabet har et tæt og godt samarbejde. Museet rummer en mindestue for Jacobsen og formidler på fornem vis viden om hans liv og baggrund.

J. P. Jacobsen Selskabet afholder hvert år generalforsamling på forfatterens fødselsdag, d. 7. april, og i tilknytning hertil holdes et offentligt foredrag. Et medlemskab koster 150 kr. om året.

Indmeldelse i Selskabet kan ske ved henvendelse til **Thisted Museum tlf. 9792 0577** (mandag-fredag kl. 8-16). Eller pr. e-mail til thistedmuseum@mail.tele.dk

J. P. Jacobsen Selskabets syv bestyrelsesmedlemmer er følgende:

Svend Sørensen (formand), museumspædagog,
tlf. 9792 0577, e-mail: svend@thistedmuseum.dk

Jytte Nielsen (kasserer), museumsleder,
tlf. 9792 0577, e-mail: jytte@thistedmuseum.dk

Knud Sørensen, forfatter,
tlf. 9772 5085, e-mail: knudsoerensen@dlgpost.dk

Jørgen Miltersen, tidl. redaktionschef,
tlf. 9798 1585, e-mail: miltved@mail.dk

Poul Bangsgaard, tidl. højskoleforstander, forfatter, foredragsholder,
tlf. 8635 0050, e-mail: bangsgaard@pc.dk

Jørn Erslev Andersen, lektor, lic.phil.
tlf. 4023 8551, e-mail: joern.erslev@dac.au.dk

Else Bisgaard, lektor,
tlf. 9793 1120, e-mail: else.bisgaard@vucthy-mors.dk

Indhold:

Forord

Jørn Erslev Andersen:

Niels Lyhne og pillebillernes analyse

Ernst-Ullrich Pinkert:

Gurre – på Musikkens Verdenskort

Anders Ehlers Dam:

Berusede sanser

Else Bisgaard:

Horden. 13 digterportrætter 1872-1912

Gunnar Syrén:

De Melankoliskes Kompagnie

- Hjalmar Söderberg och J. P. Jacobsen

Per Jacobsen:

J. P. Jacobsens Niels Lyhne

Jørgen Vestergaard:

Møde

Villy Dall:

J. P. Jacobsen-uge i Thisted

Ernst-Ullrich Pinkert

J. P. Jacobsen: rejselyst og rejselede

Svend Sørensen:

Det var på Capri...